

В. Смолій, Л. Якубова

**ДОНЕЧЧИНА І ЛУГАНЩИНА:
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА СИТУАЦІЯ,
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІНСТРУМЕНТИ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

В. Смолій, Л. Якубова

**ДОНЕЧЧИНА І ЛУГАНЩИНА:
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА СИТУАЦІЯ,
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІНСТРУМЕНТИ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

АНАЛІТИЧНА ДОПОВІДЬ

Київ – 2015

Смолій В., Якубова Л.

Донеччина і Луганщина: етнонаціональна ситуація, перспективи та інструменти державного регулювання. Аналітична доповідь / Відповідальний редактор В. Смолій. – К.: Інститут історії України НАН України, 2015. – 60 с.

Предметом розгляду аналітичної записки є реконцептуалізація етнонаціональної історії Донеччини й Луганщини, окреслення сучасної конфігурації етнонаціональних відносин у Східній Україні, визначення перспектив та інструментів її державного регулювання. На основі системного аналізу змісту національного питання в регіоні та його трансформації в контексті подій 2014 р. пропонуються нові підходи до формування порядку денного державної національної політики.

ЗМІСТ

Резюме.....	5
I. Донбас у системі координат «двох Україн»	9
II. Етнонаціональна специфіка Донбасу у світлі подій «русской весны»	34
Рекомендації.....	52

РЕЗЮМЕ

Предметом розгляду аналітичної записки є реконцептуалізація етнонаціональної історії Донеччини й Луганщини, окреслення сучасної конфігурації етнонаціональних відносин у Східній Україні, визначення перспектив та інструментів її державного регулювання.

Стратегія більшовиків, спрямована на етнонаціональну та етнокультурну уніфікацію й стандартизацію радянського населення в масштабах СРСР потерпіла крах і в числі інших факторів спричинила його розвал. Сприйнята національними елітами як політика русифікації і прояв великодержавного шовінізму, вона лише підживлювала національно-визвольний рух. Незважаючи на репресії та переслідування в національних республіках, прагнення суверенізації виявилось незнищеним і увінчалось створенням низки національних держав, зокрема України.

Втім на регіональному рівні наслідки діяльності радянської влади виявилися більш результативними. До регіонів, які розглядалися нею як прототипи майбутнього ладу і зазнали потужної соціально-економічної, політичної та культурної інженерії, відносився й Донбас. Зусиллями більшовиків упродовж 1930–1960-х рр. він був перетворений на один з локомотивів радянської модернізації та повоєнної відбудови.

Здійснювалися вони шляхом надлюдського напруження сил, ціною неймовірних жертв цілих поколінь, в умовах звичного терору й дегуманізації соціального простору. Умови життя й праці в тогочасному Донбасі були чи не найтяжчими в Україні і співвідносилися з умовами, що панували у спецпоселеннях. У таких умовах вирішальним інструментом вирішення проблеми забезпечення Донбасу робочими руками стала державна міграційна політика. Оргнабори, вер-

бування, примусові мобілізації, зачинення великих мас населення у межах ВТТ – такою була повсякденність повоєнного Донбасу. В епоху десталінізації влада змінила тактику залучення трудових ресурсів до донбасівської економіки: комсомольські призови, глорифікація шахтарської справи, підвищення зарплат, розбудова мережі соціальних об'єктів започаткували добу добровільних трудових міграцій, які вимірювалися мільйонами осіб.

Упродовж майже півсторіччя Донбас існував як відкрита демографічна система, нестабільна у своїх етнонаціональних та соціокультурних характеристиках. Через відносну нечисленність старожитнього місцевого населення стабілізація системи відбувалася на засадах масової радянської культури, позанаціональної за своєю суттю. Процес цей охопив життя принаймні двох поколінь нинішніх мешканців промислового Донбасу і є впливовим фактором його контроверсійності щодо українського проекту, сфокусованого на ідеях етноцентризму.

Попри це контроверсійність ця не є неподоланною. Луганщина і Донеччина та їх промислове осердя – Донбас – є органічною складовою України, складають єдиний народно-господарський комплекс, пов'язані з нею драматичною спільною історією. Давно назріле прирощення історико-теоретичного знання з проблематики може стати запорукою розробки дієвих програм інтеграції регіональної спільноти до загальноукраїнського контексту, оптимізації процесу націє- і державотворення.

У рамках записки запропоновані нові теоретико-методологічні підходи до дослідження етнонаціональної історії Донбасу, аналізу сучасного стану міжетнічних відносин у регіоні та перспектив українського націєтворення в світлі подій «русской весны». Це дозволило:

- реконцептуалізувати основні проблеми регіонального соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного розвитку, як основи і фактора гальмування процесу націєтворення;

- визначити причини виникнення і пускові механізми загострення міжетнічних конфліктів та регіонального сепаратизму;

– надати сучасну інтерпретацію практикам націєтворення та національної політики, що застосовувалися на Донеччині та Луганщині;

– з'ясувати найбільш дієві інструменти гармонізації етнонаціональних процесів з метою підвищення ефективності державних заходів по інтеграції регіональної спільноти до загальнодержавного простору;

– окреслити цивілізаційні, соціально-економічні, суспільно-політичні, етнокультурні та ментальні витоки конфліктогенної складової регіональної ідентичності;

– здійснити сутнісний аналіз свідомісних стереотипів, суспільних та історичних міфів, що перебувають в основі процесів етнокультурного синтезу, маргіналізації та асиміляції;

– визначити міру актуальності названих процесів на окремих історичних етапах;

– ввести проблему, яка поставлена у цій записці, в контекст державної національної та соціогуманітарної стратегії з метою подолання трагічних наслідків збройного протистояння на Сході України;

– обґрунтувати необхідність теоретичних новацій у підходах до трактувань взаємовідносин центру і регіонів, української політичної нації та етнічних меншин з огляду на сучасну геополітичну ситуацію.

Основні висновки:

Сутнісною ознакою регіональної спільноти Донбасу є її налаштованість на збереження традиційності в її радянському варіанті.

Попри показну інтернаціоналістську форму радянської влади вона виступала потужним фактором процесів денационалізації, підосновою яких стала навздогінна модернізація.

Мовна русифікація в історичній ретроспективі виглядає як магістральний напрям розвитку етнокультурних процесів у регіоні. Зміни, що відбулися в середовищі донбасівської, в першій половині ХХ ст. ще багатонаціональної, спільноти були лише віддзеркаленням загальносоюзної тенденції, що врешті спрямувала природні процеси етнокультурного відтворення та взаємодії на неприродний шлях.

Процеси, що нині відбуваються на Сході України, є нічим іншим, як відлунням внутрішніх зрушень у так званих радянських соціалістичних націях, що консервувалися впродовж понад 70-ти років радянської історії.

Радянська доба відіграла роль вузлового етапу генерування його сучасних конфліктогенних проблем. Майбутнє Донбасу залежить від його спроможності «владнати» свої стосунки із радянською спадщиною.

Загальнотеоретичний та пізнавальний потенціал історії Донбасу є колосальним, зокрема і в тому, що стосується теорій націй і націоналізму, імперських практик маргіналізації та об'єктивних незворотних процесів націєтворення. Радянська історія Донбасу є свідченням того, що комуністична ідея є утопією, а намагання її втілити в життя обертається масовим терором, соціально-економічною й етнокультурною деградацією.

«Донбаський розлам» є природним і закономірним етапом попереднього розвитку української державності, наслідком недалекоглядності її політичного естєблїшменту, який ніколи не усвідомлював повноту геополітичних загроз і не відчував відповідальності перед суспільством.

Аналітична доповідь завершується практичними рекомендаціями щодо організації подальших досліджень з названої проблематики та оптимізації інструментів державного управління.

Доповідь підготовлена в рамках дослідницького проекту «Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у соціально-економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі». Названий проект є складовою частиною цільової комплексної програми наукових досліджень НАН України «Гуманітарні технології як чинник суспільних перетворень в Україні», яка виконується згідно з розпорядженням Президії НАН України від 02.04.2015 р. № 240.

I. Донбас у системі координат «двох Україн»

Етнополітичні процеси, що розгорнулися в Україні загалом, Донбасі зокрема, після розвалу СРСР набули вкрай суперечливого характеру. Вкотре загострилося російсько-українське протистояння, що в нових обставинах загрожувало набуттю геополітичного звучання. На той час ставлення росіян і російськомовних мешканців Донбасу до ідеї суверенізації України перетворилося на питання державної безпеки. Однак, якою б складною не була етномовна ситуація в Східній Україні, російське, тим більше російськомовне населення не слід вважати п'ятою колоною Росії лише з огляду на мовні орієнтації населення. Загальновідомим фактом є те, що абсолютна більшість населення регіону (який майже впродовж десятиріччя: в другій половині 1980-х – початку 1990-х рр. – був центром страйкового руху) підтримала суверенізацію України в 1991 р.

Проте заперечувати гостроту етнополітичної ситуації в Донбасі чи спрощувати її не доводиться. Найгірше ж те, що впродовж років незалежності вона, згідно із зауваженнями соціологів, належним чином не моніториться й не аналізується, попри ті зміни, що в ній чимдалі більше виразаються.

Згідно з даними Всеукраїнського перепису, станом на 5 грудня 2001 р. постійне населення Донецької області становило 4 825,6 тис. осіб (близько 10% мешканців України). 90% від їхньої загальної маси були мешканцями 51 міста області і лише 10% проживала в сільській місцевості. Це були представники понад 130 національностей, при цьому переважну більшість – 56,9% (2 744,1 тис. осіб) становили українці. Перше десятиріччя незалежності стало часом низки змін в етнотемографічній ситуації, найбільш помітними серед яких були такі. Порівняно із 1989 р. зміцнило свої

кількісні позиції українство (приріст громади, очевидно внаслідок зміни етнічної самоідентифікації, склав 1,9%). На 20,4% зменшилася частка росіян. Активно емігрували з області білоруси (зменшення склало 42,1%), євреї (68,6%), молдовани (46,8%), болгари (33%), німці (27%), поляки (37%). Серед тогочасних надбань – суттєве збільшення діаспор народів Закавказзя: вірменів – на 55%, азербайджанців та грузин – у 1,9 разу (див. Таблиця 1).

Таблиця 1¹

**Етнічний склад населення Донецької області
за результатами Всеукраїнського перепису населення**

	Чисельність (тис.)	У % до результату		2001 рік у % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
1	2	3	4	5
українці	2744,1	56,9	50,7	101,9
росіяни	1844,4	38,2	43,6	79,6
греки	77,5	1,61	1,58	92,6
білоруси	44,5	0,92	1,45	57,9
татари	19,2	0,40	0,48	75,2
вірмени	15,7	0,33	0,19	155,1
євреї	8,8	0,18	0,53	31,4
азербайджанці	8,1	0,17	0,08	в 1,9 р. зб.
грузини	7,2	0,15	0,07	в 1,9 р. зб.
молдовани	7,2	0,15	0,25	53,8

¹ Всеукраїнський перепис населення 2001 / Довідка // ...2001. ukrcensus.gov.ua/information/feedback/

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5
болгари	4,8	0,10	0,14	67,0
німці	4,6	0,10	0,12	73,0
поляки	4,3	0,09	0,13	63,0
цигани	4,1	0,08	0,09	85,4
решта національностей	22,7	0,47	0,59	72,8

74,9% населення області як рідну мову назвало російську. Ця категорія населення збільшилася, порівняно із попереднім переписом, на 7,2%. Відповідно питома вага носіїв української мови в регіональній спільноті зменшилася до 24,1% (на 6,5%). За рахунок яких категорій населення відбувався процес мовної русифікації, унаочнює Таблиця 2.

Таблиця 2²

Мова етнічних груп населення Донецької області. 2001 р.

	Вважали рідною мовою (%)			
	мову власної етнічної групи	українську	російську	іншу мову
1	2	3	4	5
українці	41,2	х	58,7	0,1
росіяни	98,6	1,3	х	0,1
греки	5,4	3,2	91,3	0,1

² Всеукраїнський перепис населення 2001 / Довідка // ...2001. ukrcensus.gov.ua/information/feedback/

Закінчення таблиці 2

1	2	3	4	5
білоруси	10,4	3,9	85,5	0,2
татари	24,3	1,6	73,9	0,2
вірмени	38,6	1,4	59,5	0,5
євреї	1,5	2,4	95,9	0,2
азербайджанці	42,2	1,8	53,7	2,3
грузини	26,0	2,5	71,1	0,4
молдовани	15,2	7,1	77,1	0,6
болгари	7,1	5,8	86,8	0,3
німці	4,8	6,5	88,6	0,1
поляки	4,1	19,3	75,7	0,9
цигани	44,9	13,0	40,3	1,8
решта національностей	23,9	3,9	69,9	2,3

Отже, ситуацію в мовній сфері щодо низки етносів Донецької області вже на 2001 р. слід охарактеризувати як завершальний етап мовної асиміляції. Не лише у середовищі українців частка мовно асимільованих переважала за половину громади (ця тенденція стала визначальною ще в міжвоєнний період). Привертає увагу, що лише 2 (!) етноси співвідносилися з українцями за ступенем етномовної стійкості. Це роми³ (44,9%) та азербайджанці (42,2%). Решта етносів області перебувала на межі мовної асиміляції, оскільки прошарок носіїв національної мови (відповідний

³ Враховуючи стан поширення освіти в етнічній групі, її не можна вважати показовою.

питомій вазі людей похилого віку в етнічній групі) не можна вважати таким, що здатний гарантувати не те що її передачу наступним поколінням, а й навіть консервацію. До цієї групи відносяться всі традиційні для регіону етноси: греки (5,4%), білоруси (10,4%), євреї (1,5%), болгари (7,1%), німці (4,8%), а також поляки (4,1%). Не менш виразні темпи русифікації спостерігалися в середовищі громад, що майже наполовину є мігрантами в першому поколінні (вірмени – 38,6%, азербайджанці – 42,2%, грузини – 26%). Якщо взяти до уваги, що етнічні меншини, які перебувають на межі мовної асиміляції, мають тенденцію до прискореного «зникання» з етнонаціональної мапи регіону (див. Таблиця 1), то уявні перспективи етнонаціонального майбутнього Донеччини за умови незмінності національної політики держави є цілком зрозумілими.

Аналогічні процеси на Луганщині виступають менш різке (див. Таблиця 3). Суттєвий стабілізуючий вплив на них справляє слобожанська частина області. Загальна чисельність постійного населення Луганської області на той же час склала 2 540,2 тис. осіб. 86,0% були жителями міст, 14,0% – мешканцями села. На Луганщині проживали представники понад 120 етнічних груп, домінуючою етнічною групою були українці – 58% від загалу.

Таблиця 3⁴**Етнічний склад Луганської області. 2001 р.**

	Чисельність (тис.)	у % до результату		2001 рік % до 1989
		2001 рік	1989 рік	
1	2	3	4	5
українці	1472,4	58,0	51,9	99,3
росіяни	991,8	39,0	44,8	77,5
білоруси	20,6	0,8	1,2	61,4

⁴ Всеукраїнський перепис населення 2001 / Довідка // ...2001. ukrcensus.gov.ua/information/feedback/

Закінчення таблиці 3

1	2	3	4	5
татари	8,5	0,3	0,4	71,6
вірмени	6,6	0,3	0,1	в 1,7 р. зб.
молдовани	3,3	0,1	0,2	56,2
азербайджанці	3,1	0,1	0,1	в 1,5 р. зб.
євреї	2,7	0,1	0,3	32,2
цигани	2,3	0,1	0,1	67,8
поляки	2,1	0,1	0,1	56,4
грузини	2,1	0,1	0,1	в 1,2 р. зб.
болгари	1,6	0,1	0,1	63,1
німці	1,6	0,1	0,1	79,4

Отже, етнонаціональна ситуація на Луганщині була стабільнішою за ситуацію в Донецькій області. Темпи «розчинення» традиційних етнічних меншин були повільнішими: в середовищі росіян вони склали 22,5%, білорусів – 38,6%, молдован – 43,8%, німців – 20,6%, євреїв – 67,8%, болгар – 36,9%. Значно активніше з Луганської області емігрували поляки (зменшення громади, порівняно з 1989 р., склало 43,6%) та цигани (32,2%). Аналогічно Донецькій Луганська область виступила регіоном, що в значній кількості приймав мігрантів з Закавказзя. Вірменська діаспора зросла в 1,7, азербайджанська – в 1,5, грузинська – в 1,2 рази.

Не менш цікаві, аніж у Донецькій, етномовні процеси відбувалися і в Луганській області. Мовний розкол в середовищі українства тут був не настільки разючим (україномовні становили 50,4%). Не так різко виглядали й наслідки мовної асиміляції етнічних меншин: на межі двомовності балансували вірмени (44,6% проти 53,4% російськомовних), цигани (51,2 та 40,6% відповідно), азербайджанці (47,9 та

49% відповідно). Впритул до них наближались грузини, серед яких було 57,4% русифікованих. Лише у середовищі молдован та нечисленних етносів частка носіїв рідної мови дорівнювала 1/5 частини громади. В середовищі традиційних меншин, як і в Донецькій області, хоча й повільніше, розгорталася мовна асиміляція. Привертає також увагу суттєво більша частка тих, хто назвав своєю рідною мовою українську.

Таблиця 4⁵**Етномовна ситуація в Луганській області. 2001 р.**

	Вважали рідною мовою (%)			
	мову власної етнічної групи	українську	російську	іншу мову
1	2	3	4	5
українці	50,4	х	49,4	0,02
росіяни	98,2	1,7	х	0,02
білоруси	12,8	5,1	82,0	0,03
молдовани	20,0	7,2	72,2	0,6
болгари	7,5	5,4	86,9	0,2
поляки	3,8	25,7	69,7	0,8
євреї	1,9	3,5	94,5	0,2
вірмени	44,6	1,4	53,4	0,6
татари	23,7	2,4	73,6	0,2
цигани	51,2	7,7	40,6	0,5

⁵ Всеукраїнський перепис населення 2001 / Довідка // ...2001. ukrcensus.gov.ua/information/feedback/

Закінчення таблиці 4

1	2	3	4	5
азербайджанці	47,9	2,4	49,0	0,7
грузини	39,2	2,9	57,4	0,4
німці	5,0	6,1	88,8	0,1
решта	20,6	4,9	72,6	1,6

На жаль, дані, що перебувають в науковому обігу, недостатні для ґрунтовних висновків на перспективу. Черговий перепис населення, про проведення якого йдеться вже кілька років, весь час відкладається з тих або інших причин. Відсутність повноцінного моніторингу етнопонаціональної ситуації, яка швидко змінюється, позбавляє науковців можливості провести скільки-небудь зважений аналіз поточного моменту. Втім, минуле, як відомо, не меншою мірою впливає на сучасність, ніж політична кон'юнктура.

В історичній ретроспективі Донбас виглядає як регіон, де етнодемографічні процеси найтісніше прив'язані до політичної складової життя держави. Проілюструвати це можна на прикладі Донецької області (див. Таблиця 5). Впродовж радянського періоду українці стало втрачати свої позиції в області: історичний мінімум їхньої чисельності прийшовся на 1989 р. Тоді частка українців впала до 50,75%, зменшившись, порівняно із 1926 р. на 10,86%. Впродовж першого десятиріччя незалежності вони компенсували втрати попередніх років на 6,15%. Водночас звертають на себе увагу значно повільніші, порівняно із росіянами, темпи кількісного зростання громади: по відношенню до 1926 р. в 1959 р. абсолютна чисельність українців зросла в 2,09 рази, в 1970 р. – в 2,29, в 1979 р. – в 2,31, в 1989 р. – в 2,37 і, нарешті, в 2001 р. – в 2,42 рази. Зрозуміло, що українська громада, потерпіла під час Голодомору, так і не змогла відновити повною мірою свій демографічний потенціал.

За переписами 1989 р. і 2001 р. українці домінували на Півночі та Заході Луганщини (територія колишньої східної

Слобожанщини). На півночі ж компактно розташовувалися райони, де етнічні українці становили абсолютну більшість населення. У Новопокровському, Марківському, Білокуракинському, Сватовському, Біловодському, Старобільському, Кременецькому районах вони становили понад 80% відсотків. Російську мову вважали рідною менше десятої частини їх мешканців. У південному напрямку Луганської області співвідношення етнічних груп змінювалося на користь російської меншини. Росіяни становили більшість у Станично-Луганському районі (де 85,1% населення склали донські козаки), Краснодонському та Стахановському районах. За переписом 1989 р. росіяни становили понад половину населення Краснодона, Свердловська, Красного Луча, Стаханова. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. серед мешканців Станично-Луганського та Краснодонського районів, а також міста Краснодон (росіяни – 63,3%, українці – 29,7%) переважали росіяни. В низці міст – Свердловську, Красному Лучі, Стаханові – ситуація поволі змінювалася на користь українців. Так, серед населення міста Красний Луч українці становили 49,2%, росіяни – 46,1%, білоруси – 1,1%. У Свердловську українці склали 52,0%; росіяни – 42,6%; білоруси – 1,2%. Згідно з даними перепису 2001 р. українці отримали кількісну перевагу в Алчевську, Антрациті, Рубіжному, Ровеньках, Брянці, Первомайську. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. в Алчевську мешкало 56,4% українців, 40,8% росіян, 2,8% припадало на решту етносів (білорусів, татар, євреїв, вірмен, молдаван, поляків, циган). Етнонаціональна структура Антрациту була такою: українці – 44,9%, росіяни – 42,2%; татари – 0,9%, білоруси – 0,9%; Рубіжного: українці – 60,3%, росіяни – 37,3%, білоруси – 0,7%; Ровеньків: українці – 63,6%, росіяни – 33,7%, білоруси – 1%⁶.

Друга за чисельністю в регіоні група зберігала тенденцію до зростання в абсолютних і відносних числах впродовж усього радянського періоду. Порівняно із 1926 р. загальна

---

⁶ Див.: Донбас в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – С. 174–175.

чисельність росіян Донецької області зроста в 1959 р. в 3,7 рази (склавши 37,6% населення), в 1970 р. – в 4,4 рази (40,6%), в 1979 р. – в 4,9 рази (43,2%), в 1989 р. – в 5,1 рази (і досягла свого історичного максимуму – 43,65%). На 2001 р., як зазначалося вище, російська громада істотно зменшилася і повернулася до рівня, що відзначався наприкінці 1960-х рр.

Важливо наголосити, що, згідно з переписом 1989 р., 43,3% росіян України народилися поза її межами. Майже 20% з них мешкали в Україні менше десяти років⁷. Росіяни Донецької області є високо урбанізованим етносом: 95% з них, за переписами 1989 і 2001 рр., мешкали у містах. За переписом 1989 р. у чотирьох найбільших містах Донеччини – Донецьку, Маріуполі, Макіївці та Горлівці – росіяни переважали за кількістю українське населення. В трьох містах із чисельністю населення від 100 до 500 тис. – Єнакієвому, Харцизьку, Торезі – росіяни становили більшість, а в чотирьох (Краматорськ, Слов'янськ, Артемівськ, Костянтинівка) посідали друге, після українців, місце. Інша картина спостерігалася в містах з чисельністю населення від 50 до 100 тис. Лише в Сніжному росіяни становили більшість. В інших восьми (Дзержинськ, Селидове, Красноармійськ, Шахтарськ, Дружківка, Добропілля, Димитрове, Дебальцеве) росіяни посідали друге, після українців, місце. За переписом 2001 р. у найбільших містах Донеччини – Донецьку, Макіївці та Єнакієвому – росіяни зберігали свої провідні позиції, становлячи 48,2%, 50,8% та 51,4% населення. Росіяни несуттєво поступалися українцям у Маріуполі (44,4% росіян і 48,7% українців) та Горлівці (44,8% росіян і 51,4% українців). Значним був відсоток росіян у малих шахтарських містах центральної частини Донецької області – Сніжному (45,1%), Торезі (45,3%), Кіровському (41,6%), Селидовому (36,7%). Натомість у північних містах Донеччини кількість росіян у досліджуваній період була меншою: 27,5% – в Артемівську, 26,2% – у Краматорську, 23,5% – у Слов'янську, 22,1% у Красноармійську, 13,8% – у Красному Лимані. Варто зазна-

⁷ Рыбаковский Л.Л. Миграционный потенциал русского населения в странах нового зарубежья // Социс. – 1996. – № 11. – С. 37.

чити, порівняно з 1989 р., росіяни втратили першість у Маріуполі, Горлівці, Харцизьку і Торезі. Росіяни міцно трималися другої позиції у сільських районах Донецької області⁸.

У Луганській області 88,8% росіян проживало у містах. За переписом 2001 р. у Луганську українці несуттєво переважали російське населення (49,9% і 46,9%, відповідно). В чотирьох містах із населенням від 100 до 500 тис. (Сєверодонецьк, Лисичанськ, Алчевськ, Стаханов) українці становили більшість, а у двох (Красний Луч і Свердловськ – 49% росіян і 46,% українців) – українці дещо поступалися росіянам. Росіяни становили переважну більшість лише в Краснодоні (63,3% проти 33,2%). Крім того, вони були другою етнічною групою в сільських районах, за винятком Станично-Луганського (61,1% росіян і 36,5% українців)⁹.

Євреї Донецької області, які в 1926 р. становили 2,4% її населення, в повоєнну добу виявляли сталу тенденцію до зменшення як в абсолютних, так і відносних показниках. Врешті на 2001 р. ситуацію в громаді можна означити як демографічний провал: в абсолютних числах діаспора зменшилася в 4,9 рази (8 825 проти 44 014 у 1926 р.); у відносних – більше як удесятеро (з 2,4% у 1926 р. до 0,2% у 2001 р.).

Стала впродовж повоєнних років у відносних числах білоруська меншина різко зменшилася на початку ХХІ ст. Аналогічні процеси відбувалися в середовищі молдован, болгар, поляків, татар, чувашів, узбеків, мордві, литовців, казахів, удмуртів, башкирів, осетинів. Сталу частку в населенні

---

⁸ Див.: Національний склад населення України. Ч.2. За даними Всесоюзного перепису населення 1989 р. Міністерство статистики України. – С. 24–196.; Про кількість та склад населення України за матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/#regions>; Національний склад та рідна мова населення Донецької області. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Статистичний збірник. – С. 12–23.

⁹ Див.: Про кількість та склад населення України за матеріалами Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/#regions>

складали латиші, лезгини й корейці. Попри пропорційний приріст ромської громади впродовж ХХ ст. її питома вага в населенні області залишається стабільною.

Можна говорити про зникнення історичного ареалу німців Донеччини: діаспора, порівняно із 1926 р., зменшилася кількісно у 12 (!) разів, у відносних числах – втричі (0,1% у 2001 р. проти 3,05% в 1926 р.).

Окремої уваги заслуговують маріупольські греки – третя за розміром етнічна група Донецької області. З сумом слід констатувати, що її поступ впродовж ХХ ст. позначала тенденція до зменшення в абсолютних і відносних числах: причому, якщо зменшення загальної кількості осіб, які назвали себе греками, стало виразним вже наприкінці радянської історії (із кожним наступним десятиріччям громада втрачала понад 6 тис. осіб), то питома вага греків у донецькій громаді послідовно знижувалася вже з повоєнного часу.

Таблиця 5¹⁰

**Динаміка національного складу Донецької області
згідно з переписами 1926, 1959, 1970, 1979, 1989, 2001:**

№ з/п	Етнічні групи	1926	1959	1970	1979	1989	2001
	Населення загалом	1837149 100%	4262900, 100%	4892238, 100%	5150283, 100%	5311781, 100%	4825563, 100%
1	2	3	4	5	6	7	8
1	українці	1131769, 61,61%	2368900, 55,6%	2597153, 53,1%	2622553, 50,9%	2693432, 50,75	2744149, 56,9%
2	росіяни	453202, 24,67%	1601300, 37,6%	1987218, 40,6%	2225398, 43,2%	2316091, 43,65	1844399, 38,2%
3	євреї	44014, 2,4%	42500, 0,99%	39962, 0,82%	35476, 0,69%	28135, 0,53%	8825, 0,2%

¹⁰ politiko.ua/blogpost116315; Див. також: Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. – Москва, 1963. – С. 168, 174; Национальный состав населения СССР. По данным Всесоюзной переписи 1989 г. – М., 1991. – С. 78, 80, 82.

Продовження таблиці 5

1	2	3	4	5	6	7	8
4	білоруси	12054, 0,66%	63300, 1,5%	77836, 1,59%	75891, 1,47%	76935, 1,45%	44525, 0,9%
5	молдовани	7515, 0,41%	12300, 0,3%	11760, 0,24%	12208, 0,24%	13332, 0,25%	7197, 0,15%
6	болгари	1943, 0,11%		7708, 0,16%	7509, 0,15%	7217, 0,14%	4833, 0,1%
7	поляки	8166, 0,44%		8574, 0,18%	8182, 0,16%	6897, 0,13%	4343, 0,1%
8	греки	98277, 5,35 %	93200, 2,2%	93937, 1,92%	90585, 1,76%	83691, 1,58%	77516, 1,6%
9	татари	9369, 0,51%	24500, 0,6%	26711, 0,55%	25931, 0,5%	25495, 0,48%	19161, 0,4%
10	вірмени	2094, 0,11%		6029, 0,12%	6733, 0,13%	10147, 0,19%	15734, 0,3%
11	цигани	1199, 0,07%		3436, 0,07%	4482, 0,09%	4806, 0,09%	4106, 0,1%
12	німці	56094, 3,05%		4824, 0,1%	5502, 0,11%	6333, 0,12%	4620, 0,1%
13	азербайджанці			1732, 0,03%	2788, 0,05%	4316, 0,08%	8075, 0,2%
14	грузини			2390, 0,05%	2723, 0,05%	3779, 0,07%	7171, 0,15%
15	чуваші	265, 0,01%		2305, 0,05%	2486, 0,05%	2636, 0,05%	1293, 0,03%
16	узбеки			984, 0,02%	1189, 0,02%	3138, 0,06%	1244, 0,03%
17	мордва	215, 0,01%		2710, 0,06%	2747, 0,025	3004, 0,06%	1322, 0,03%
18	литовці	781, 0,04%		2270, 0,05%	2097, 0,04%	2217, 0,04%	1359, 0,03%
19	казахи			1175, 0,02%	853, 0,02%	1189, 0,02%	718, 0,01%
20	удмурти			853, 0,02%	1119, 0,02%	1268, 0,02%	613, 0,01%

Закінчення таблиці 5

1	2	3	4	5	6	7	8
21	башкири			737, 0,02%	967, 0,025	1118, 0,02%	662, 0,01%
22	латиші	915, 0,05%		1022, 0,02%	1097, 0,025	988, 0,02%	1014, 0,02%
23	марійці			778, 0,01%	876, 0,02%	1097, 0,02%	530, 0,01%
24	лезгини			554, 0,01%	1078, 0,01%	1078, 0,02%	1129, 0,02%
25	корейці			666, 0,01%	791, 0,02%	1072, 0,02%	1124, 0,02%
26	осетини			869, 0,02%	1005, 0,02%	1002, 0,02%	703, 0,01%
	решта	9277 0,5%	56800, 1,3%	8138, 0,17%	8541, 0,17%	11368, 0,21%	15510, 0,38%

Як вплинуть події 2014–2015 рр. на етнодемографічні процеси в Донбасі, покаже майбутнє. Втім, вже нині зрозуміло, що вони стануть на перешкоді зміцнення тенденцій останнього десятиріччя.

На одну з таких перспективно значущих тенденцій звернула увагу Н. Макаренко. Йдеться про вік балансування¹¹ та вікову структуру етнічних груп Донбасу. Від перепису 1989 р. найнижчий вік балансування у Донецькій області мали українці (вікова група 20–24 роки) та росіяни (25–29 років). Мінімальна диспропорція за статтю відзначалася у греків (вік балансування знаходився у віковій групі 55–59 років) і татар

¹¹ Вік балансування – одна з найбільш інформативних демографічних категорій, що характеризує співвідношення жінок та чоловіків у структурі населення. За оптимальних умов урівноваженість жінок і чоловіків у соціумі має зберігатися до верхньої межі плідного віку (50 років), надалі питома частка чоловічого населення суттєво зменшується. Вік балансування статей, визначений на початок 2005 р., на Донбасі становить 28 років, що є несприятливим явищем у плані демографічної перспективи. Низький вік балансування призводить до переважання жінок у молодому віці, а отже, до погіршення шлюбної, і в цілому демографічної, ситуації.

(40–44 роки). В Луганській області росіяни і українці мали однаковий (найнижчий серед інших етносів) вік балансування (вікова група 30–34 роки), що є небажаним демографічним явищем¹². Крім того, баланс українців/росіян у віці *молодшому за працездатний* склався на користь росіян, а у віці *старшому за працездатний* – на користь українців. Середній вік українського населення був дещо вищим: тобто російські чоловіки та жінки у 1989 р. на загал були дещо молодшими за українців.

Перепис 2001 рр. дав інші результати: українське населення помолодшало, а російське – постарішало. Крім того, за міжпереписний період серед українців збільшилася частка осіб у віці *молодшому за працездатний*, за цим параметром українці випереджали усі інші етнічні групи. Збільшилася питома вага українців серед населення фертильного віку, що вплинуло на динаміку їх чисельності. На час останнього перепису українці мали кращий демографічний потенціал через вищу серед усіх етносів частку осіб у віці «*молодшому за працездатний*» і найнижчу у віці «*старшому за працездатний*». На 2001 р. середній вік донбаського українця становив 39,5 років, росіянина – 40,7, грека – 43,9, білоруса – 50,4, татар – 44,6¹³.

Власне, йшлося про те, що впродовж першого десятиліття незалежності склалися об'єктивні умови щодо демографічного відтворення українського етносу, зміцнення його позицій як основи державної нації навіть у найбільш урбанізованому та індустріалізованому регіоні України. Звертає на себе увагу та обставина, що зміцнення названої тенденції з часом могло привести до переходу росіян як другої за чисельністю етнічної групи на охоронницькі (стосовно пряму етнокультурного розвитку) позиції, притаманні суто етнічним меншинам.

Нарешті слід додати таке. Традиційна впродовж усієї історії Донбасу українсько-російська конкуренція виступає визначальним фактором його етнодемографічного життя.

¹² Донбас в етнополітичному вимірі. – С. 191.

¹³ Донбас в етнополітичному вимірі. – С. 192.

Попри те, що український етнос все ще зберігає чисельну перевагу, ситуація в регіоні як стосовно розгортання українізації, так і щодо питання державного суверенітету залишається однією з найбільш дратівливих. Потужним чинником гальмування реалізації усіх національно орієнтованих програм у регіоні впродовж років незалежності виступає проблема **подвійної ідентичності**, епіцентром генерування якої впродовж усієї новітньої історії, власне, і виступає Донбас.

Згідно з даними останнього перепису населення, вздовж українсько-російського кордону історично сформувалася своєрідна дуга, де частка уродженців Росії в населенні значно перевищувала середньоукраїнські показники (Запорізька область – 10,39%, Харківська – 10,64%, Донецька – 11,93%, Луганська – 12,7%, Крим – 18,77% (для довідки: Севастополь – 26,87%)¹⁴). Складаючи в регіоні 56,9%, місцеві українці становлять лише 7,3% від їх загальної маси в державі. Натомість росіяни, навіть попри зменшення громади порівняно із даними останнього загальносоюзного перепису, становлять 22% від загального числа росіян України. Їхня частка в населенні області дорівнює 38,2%. Третю сходинку в списку посідають маріупольські греки. Відносно нечисленна громада (77 516 осіб), частка якої сягає 1,6% від населення Донецької області, водночас вона є найбільшою грецькою діаспорою в пострадянських кордонах. Але розрив між 1, 2 та 3-м етносами насправді неспівставний.

Чисельність представників решти етносів є далекою від того, аби, враховуючи їх дисперсність, всерйоз говорити про цілеспрямовані державні програми, зокрема створення освітньої мережі національними мовами (білоруси (44,5 тис.), татари (19,2 тис.), вірмени (15,7 тис.), євреї (8,8 тис.), азер-

---

¹⁴ В середньому по Україні показник дорівнював 7,49%. Цікаво, що в Західній Україні та значній частині Центральної він становив від 1,79 до 3,5%, Київській області – 5,19, Києві – 8,06%. – Див.: *Момрик А.* «Русській мір» вмирає. Населення Сходу України і Росії стрімко зменшується, Заходу України не змінюється // http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/27739/Russkij_mir_vumyraje_Naselenna_Skhodu_Ukrajiny_i; www.ji-magazine.lviv.ua/.../momryk_15_03_1..

байджанці (8,1 тис.), грузини (7,2 тис.), молдавани (7,2 тис.), болгарини (4,8 тис.), німці (4,6 тис.), поляки (4,3 тис.), цигани (4,1 тис.)¹⁵).

Сучасна етнонаціональна ситуація в Донбасі звично характеризується словами про те, що на теренах регіону проживають представники 133 зі 134 національностей, зафіксованих переписом 2001 р. в Україні. Попри всі політичні реверанси, прийняті за таких обставин, з точки зору державної політики ключовим словом тут є слово «представники». Що ж до загальних тенденцій, що обумовлювали етнокультурний поступ регіону в роки незалежності, важливо розуміти, що картина етнонаціональної взаємодії, порівняно із довоєнним часом, зазнала докорінних змін. Тенденції, які визначають специфіку сучасного Донбасу, слід звести до такого:

Етнічну більшість як у селах, так і в містах в історичній ретроспективі становлять українці, однак міра їхнього впливу на правила й форми етнічної взаємодії у регіоні не відповідають питомій вазі. У повоєнні роки сукупний потенціал українців Донбасу суттєво нівелювався тією обставиною, що майже половину їх становили **російськомовні** українці.

Феномен виникнення спільнот із відмінною мовною та етнічною самоідентифікацією добре відомий спеціалістам: це і так звані «українці-католики» та «білоруси-католики», і два субетноси маріупольських греків, і сучасні мешканці російської Білгородщини.

Подібні етнічні групи завжди становлять велике питання для будь-якої держави, що має вирішувати низку проблем, найперше ж дилему: якою мовою їх обслуговувати й давати освіту.

Такі групи внаслідок природно властивої їм дихотомії є «групою підвищеного ризику» в тому, що стосується питань державної безпеки та суверенітету. Будь-яка держава насправді зацікавлена у їх вирішенні, адже ряд проблем адміністративного і політичного характеру пов'язані із їхнім

---

¹⁵ // politiko.ua/blogpost116315

існуванням. Частина політикуму воліє щонайшвидше відділитися від російськомовних українців Донбасу чи то федеративними, чи то державними кордонами. Для них зауважимо, що в словосполученні «російськомовні українці» ключовим є слово «українці».

Врешті зупинимося на так званих «російськомовних мешканцях Донбасу», умоглядний захист прав яких перебуває в епіцентрі риторики ідеологів «русского мира». За цією штучною категорією, що підноситься ними як певна уявна спільнота, насправді приховуються кілька якісно відмінних етнічних складових.

Йдеться передусім про компактні, селянські за своїм складом, громади маріупольських греків-еллінів та греко-татар, які попри драматичну історію, залишилися **громадами**, і, незважаючи на потужний процес мовної асиміляції, зберігають національну свідомість і могутній потенціал етнозбереження. Активна і багатогранна діяльність Федерації грецьких товариств України, що підтримувала грецьке просвітництво, спонсорувала науково-дослідні, видавничі та краєзнавчі проекти, налагодила плідні контакти із Грецією, в співпраці з Маріупольським державним гуманітарним університетом опікувалася національно-культурним відродженням громад, дозволяла дещо оптимістичніше оцінювати їх перспективи.

Щоправда події останнього часу примушують серйозно знизити рівень позитивних очікувань. Йдеться передовсім про той руйнівний вплив, який спричиняють дії сепаратистів на ареал компактного мешкання маріупольських греків. Повідомлення з місць бойових дій насправді шокують. – «Сегодня днем было обстреляно артиллерией, греческое село Гранитное (Старая Карань). Центр, одного из старейших поселений греков Приазовья, практически разрушен. Дом культуры, который ремонтировался на деньги греческой громады села и меценатов превратился в так называемый "Домик Павлова". Один из односельчан сказал, что центр похож "на картинки из фильма ужасов". Снова хочу обратить внимание на свой предыдущий пост и прошу, по возможности обратиться в официальные международные организации, посольства Греции и Турции для того чтобы эта

проблема стала достоянием международной общественности... Друзья, эта карта в современной ситуации, не просто иллюстрация к ареалам расселения и языковым особенностям греческого этноса Приазовья, это карта трагедии нашего малого этноса. Возьмите карту проведения АТО и все станет понятно (<https://marsengine.google.com/map/viewer...>). Граница Мариупольского уезда 1779–1807 это фронт, или другими словами, линия размежевания противоборствующих сторон. Посмотрите места и направления обстрелов. Последние как раз приходятся на самые старейшие греческие поселения Приазовья, основанные с 1779–1780. Староласпа (Ласпи), Гранитное (Старая Карань), Староигнатъевка, Чермалык (Павлополь), Сартана, Мариуполь, уничтожаются артиллерией с подконтрольной РФ территории. По свидетельствам очевидцев, окраины и большая часть Староигнатъевки в руинах, Гранитное – центральные улицы, часть села, прилегающая к мосту через реку Кальмиус, и северная часть, в которой находится компактное поселение крымских татар, подвергаются обстрелам и имеют существенные разрушения, Чермалык также находится под постоянными обстрелами. Трагические события, которые произошли в Сартане, и постоянные атаки на Мариуполь – это сегодняшняя реальность греков Приазовья», – повідомляє Саїд Ісмаїлов¹⁶.

Наступні етнічні складові так званих російськомовних мешканців Донбасу це – дисперсне німецьке та єврейське населення, яке не слід плутати із однойменними нацменівськими громадами, що з'явилися тут в епоху іноземної колонізації. Німецька, менонітська та єврейська громади Донбасу припинили своє існування впродовж кінця 1930–1940-х рр. Перші дві – внаслідок радянських репресій та депортацій, третя – під час Голокосту та післявоєнної алії.

Спільним для них в пострадянську епоху було прагнення вирватися із замкненого кола перспективи невідворотного етнічного розчинення. Втім, створення національних органі-

---

¹⁶ Див.: Саїд Ісмаїлов. Террористы ДНР уничтожают регион ...newseek.org/articles/2734/766

зацій, що встановили доволі плідні культурні та ділові контакти із колишніми метрополіями, набуття молоддю можливості вчитися за кордоном радше пришвидшили розчинення громад внаслідок масової еміграції, аніж сприяли національному відродженню.

Суттєво відрізнялося від згаданих вище груп становище представників низки народів і народностей з республік колишнього СРСР, що опинилися тут в часи повоєнних трудових міграцій. На початку 1990-х рр. вони інтенсивно від'їжджали на батьківщину і нині впевнено крокують шляхом етнічного розчинення.

Окрему і за типологічними і за етнокультурними характеристиками групу становлять представники мігрантів новітнього часу з низки «гарячих точок»¹⁷ і країн третього світу.

Якщо ж додати сюди зростаючу групу мігрантів-транзитерів¹⁸, складність етнонаціональної ситуації в сучасному Донбасі на тлі його соціально-економічних та соціогуманітарних проблем стане цілком рельєфною.

Назвемо лише найбільш кричущі з них. Донбас впродовж десятиріч є регіоном екстенсивної економіки. Депресивні вмираючі шахтарські та військові містечка, висока щільність населення на фоні критичної техногенної ситуації, що місцями набуває вигляду екологічної катастрофи – все це дається взнаки в демографічному плані. Починаючи з 1994 р. невпинно скорочується кількість мешканців Донецька і Маріуполя. В 1995 р. з групи великих міст вибув Луганськ, на час перепису 2001 р. з групи великих міст вибув Маріуполь,

---

¹⁷ Донбас разом із Херсонською, Миколаївською, Одеською областями та Кримом входить до числа мігрантоприймаючих регіонів. Докладніше про міграційні потоки в Донбас впродовж незалежності чит: Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – С. 211–380.

¹⁸ Докладніше про проблеми, що супроводжують їх перебування в Україні див.: Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – С. 203.

Донецьк втратив статус міста-мільйонника. В січні 2010 р. в ньому мешкали 968 тис. осіб¹⁹.

Другою визначальною демографічною тенденцією є прискорене старіння регіону. Із врахуванням більш раннього виходу на пенсію (через шкідливість низки виробничих процесів) це лягає важким тягарем на державний бюджет. У 2009 р. коефіцієнт смертності в середовищі міських/сільських мешканців у Луганській області становив 16,4/19,9, в Донецькій – 16,5/19,5, при пересічному в Україні 13,7/18,9. Тут варто зауважити, що в Україні є регіони, де темпи вимирання села сягають, чи навіть перевищують показники сіл Донбасу (Сумська, Чернігівська, Полтавська, Житомирська, Кіровоградська області). Але на решті території України ніде такими темпами не вмирає місто. Донбас же впродовж років незалежності стало втрачає населення, причому Луганська область (разом із Чернігівською та Сумською) є безперечним лідером у цьому процесі. За 1990–2010 рр. вона втратила 555,5 тис. мешканців (понад 18% від загалу). Втрати Донецької області склали 872,5 тис. в абсолютних числах, що поставило її на другу сходинку до групи областей, втрати яких становлять від 14 до 18% населення. Донецька область перебуває в групі областей із критичною (понад 50 на 1000 населення) захворюваністю на ВІЛ. У 2007 р. цей показник сягнув 82,7 (вищим він був лише у Миколаївській області – 96,6)²⁰. Власне, саме колосальні проблеми у виробничому житті та соціогуманітарній сфері є

---

¹⁹ Прибиткова І. Зміни в поселенській структурі населення України та тенденції міграції // Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг. – У 2 т. – Т. 1: Аналітичні матеріали. – К.: 2011. – С. 107–108; Національний склад та рідна мова населення Донецької області. – Головне управління статистики у Донецькій області. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donetskstat.gov.ua/census/census.php?ncp=11&ncp1=6>

²⁰ Момрик А. «Русский мір» вмирає. Населення Сходу України і Росії стрімко зменшується, Заходу України не змінюється // http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/27739/Russkij_mir_vymyraje_Naselenna_Skhodu_Ukrajiny_i;www.ji-magazine.lviv.ua/.../momryk_15_03_1..

одними з основних причин сьогоденного конфлікту на Сході України.

Водночас, разом із м. Київ, Київською та Дніпропетровською областями, Донецька область входила в 2008–2009 рр. до групи регіонів, що формували понад 60% торгового обороту України. На жаль, промисловості Донбасу традиційно властиві різочі диспропорції, зокрема й моногалузева експортна спеціалізація (понад 60% експорту складає продукція металургійної галузі)²¹. Від'ємним є сальдо в сфері експорту/імпорту послуг (5,6% та 7,3% відповідно). Пріоритетною галуззю іноземних інвестицій до останнього часу були металургійна галузь у Донецькій, хімічна й нафтохімічна промисловість у Луганській області²². Левову частку закордонних інвестицій складає тут російський капітал. Якщо ж врахувати, що Росія, відповідно, була й залишається основним споживачем виробленої в Донбасі продукції, цілком зрозумілими стають заяви керівництва нашого північно-східного сусіда щодо державних інтересів Росії в південно-східних і південних регіонах України. Проекти «Новоросія» та «русская весна»²³ під гаслом захисту прав росіян та російськомовних мешканців Донбасу на повірку виявляються матеріалізацією прагнення за будь-яку ціну забезпечити бізнес-інтереси російських фінансово-промислових груп та оборонної галузі, суттєво прив'язаних до українських підприємств-постачальників.

Гострота нинішнього протистояння має й внутрішні причини, зокрема обумовлюється тим, що Донбас завдяки геополітичному розташуванню, виробничому та демографічному потенціалу, відіграє роль одного з ключових політичних плацдармів, що суттєво впливає на формування конфігурації центральної влади. Чисельний місцевий електорат – ласий шматок загальноукраїнського електорального «пирога». Дана

²¹ Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія. – К.: НІСД, 2010. – С. 271.

²² Там само. – С. 275.

²³ Впродовж 2014 р. медіапростір доволі широко використовував в якості синонімічного ще один термін – «восточная весна».

обставина виявлялася вирішальною впродовж останнього десятиріччя української політичної історії. Донбас, власне, перетворився на вотчину ПР, що паразитувала на так званій проблемі захисту прав росіян і російськомовних. Вироблена політтехнологіями схема «двох Україн» культивувалася в середовищі донбасівських виборців особливо агресивно і, слід визнати, отримувала значну підтримку регіональної спільноти (що власне не є новим в українській історії явищем). Втім наполегливість, із якою безвідповідальні політики протиставляли останнім часом регіон решті України, насправді вражає.

Визнання природно властивих регіонам етнокультурних особливостей під час передвиборчих кампаній перетворювалося на акт виснажливого самобичування. Вигуки на кшталт «мусимо визнати неприємний факт: **ми РІЗНІ!** Не погані, не добрі, не дурні ні розумні – просто різні! Маємо різне світосприйняття, іншу ментальність, бачення Добра і Зла», – стали нормою політичного дискурсу. «Ми різні» звучало так, начебто факт електоральних відмінностей сам по собі був міною під національною державністю. Маніпуляція політтехнологів полягала в тому, що звичайне для демократичних країн **право обирати** кваліфікувалося як загроза державній безпеці. В той час, як у будь-якій країні на останньому турі виборів першої особи держави завжди обирають поміж двома кандидатами, лише в нашій політтехнології «наловчилися» перетворювати цей вибір на щось екстраординарне, майже цивілізаційне. Така сама практика в Італії, Франції, Німеччині – врешті, усюди. Лишень в Україні це «означає» боротьбу між «двома Українами»!

Славнозвісний конфлікт між «двома Українами», будучи смисловим віддзеркаленням геополітичної напруги, є, власне, не стільки конфліктом між двома національними проектами (українським і російським), як між двома політичними проектами сучасного світу: між тим, який уважає, що нації та національні ідентичності є віссю сучасної світової конструкції, і тим, який так не вважає, залишаючись у своїй суті імперським.

Концепція видатного теоретика націоналізму Роджерса Брубейкера²⁴ виявилася найближчою до розуміння сутності етнополітичних процесів на пострадянських просторах, отримавши в подіях так званої «русской весны» своє підтвердження на практиці. Втім, питань, що постають у контексті нинішньої ситуації на Сході України перед гуманітаріями (соціологами, політологами, істориками і т. д.) не меншає. Навпаки, в новому форматі геополітичної ситуації, нав'язаної нам Росією, постає безліч нових запитань, що знову і знову актуалізують метафору «двох Україн»: Якою мірою сепаратизм Донбасу є національним за змістом і формою? Які механізми державної та громадської протидії може протиставити Україна, охоплена вогнем, виразній, надзвичайно агресивній іноземній ідеологічній експансії? Що виступає

---

²⁴ Р. Брубейкер одним із перших зауважив, що поділ на етнічні та політичні нації великою мірою є умовним. З одного боку, у світі є дуже мало чисто етнічних націй; із другого, майже всі політичні нації формуються навколо одного чи декількох етнічних ядер. У праці «Переобрамлений націоналізм» (1996) він запропонував новий погляд на нації та націоналізм. Центральне місце в роботі Р. Брубейкера посіла концепція «націоналізаторської держави». Таким чином він охарактеризував тип нових національних держав, що виникли на уламках старих імперій і керуються у своїй політиці такими принципами: існує титульна національність, що має право на цю державу; однак інтереси цієї національності у цій державі скривджено і/або загрожено; тому потрібні спеціальні дії, щоб подолати кривду чи загрозу; ці дії є виправданими задля торжества історичної справедливості; відповідно, формується мобілізація «знизу», щоб тиснути на державу заради запровадження відповідних змін; держава здійснює відповідні зміни у законодавстві та проводить політику так званої позитивної дискримінації титульної національності. Націоналізм такої держави неминуче спричиняє негативну реакцію національних меншин – особливо тих, більшість співвітчизників яких мешкає за її кордоном і має власну державу. В більшості випадків держави-метрополії не залишаються осторонь цієї ситуації, схилиючи «свої» національні меншини повернутися у лоно своєї історичної батьківщини – при цьому бажано разом із територіями, які вони замешкують. – Див.: *Брубейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі.* – Львів: Кальварія, 2006. – С. 91–92.

фактором політичної дестабілізації й гальмування процесів сучасного націєтворення? Якою мірою контрверсійність радянської (пострадянської) та західноєвропейської концепцій націоналізму є безпосередньою передумовою і віддзеркаленням проблем у політичному діалозі «Захід – Схід» (не тільки в українському контексті, а й у контексті політичної дискусії «Захід [Євросоюз – США] – Схід [Росія]» стосовно українського питання в його новітній історичній версії?

Названі проблемні напрями лише нароцуватимуть свою актуальність і потребують подальшого вивчення.

II. Етнонаціональна специфіка Донбасу у світлі подій «русской весны»

Концептуальне осмислення місця Донбасу в історії України та Росії, як і ролі в ній етнічного фактору залишається надзвичайно актуальним. Якщо російські історики під тиском офіційного Кремля вже визначилися із власними підходами і не мають в загальній своїй масі намірів відхилитися від нині вже академічного концепту «Новоросії»²⁵ (справа лише за селекцією фактичного матеріалу, необхідного для його ілюстрації), завдання, що виникають перед вітчизняними дослідниками, видаються значно більш суперечливими і, по правді, цікавішими. Розмаїття вже існуючих історичних, культурологічних, політологічних, етнологічних як вітчизняних, так і зарубіжних підходів відкриває широке поле для узагальнень та плідної наукової дискусії.

На жаль, Донбас багато чого системоутворюючого не мав у своїй доволі молодій з огляду на всесвітній історичний процес історії. В цьому сенсі його сучасні соціогуманітарні та соціально-економічні проблеми можна порівняти хіба що з проблемами, які виникають перед молодими спортсменами на схилі спортивної кар'єри, особливо ж – кар'єри, що завершилася передчасно. Подібну драму внаслідок занепаду вугільної промисловості понад 30 років переживає Донбас,

---

²⁵ Коли колонізатори не можуть обґрунтувати свого права на територію першістю освоєння, вони розвивають ідею вищості їхнього внеску в її освоєння (економічне культурне і т. і.). Саме в такий спосіб і народилася переважна більшість дискурсів, які теревенять про винятковий внесок росіян у освоєння Південної України, Донбасу тощо. Поза цими дискурсами на загал лишаються справжні причини, що унеможливили освоєння територій власними силами «тубільців».

«заточений» радянською індустріалізацією під одну – на той час доволі важливу галузь виробництва. Переживає, слід визнати, без скільки-небудь відповідальної зацікавленості з боку Києва.

Втім, не ті аспекти історії, яких Донбас *не мав*, порівняно із західноєвропейськими взірцями, справили визначальний вплив на його долю та комплекс негараздів, що супроводжують нинішнє існування регіону. Сучасні його проблеми обумовлюються передовсім тим, що Донбас «мав». А мав він радянську сторінку своєї історії – неспівставний за гіркотою і неподоланий за наслідками етап дихотомічного за своєю суттю існування: звитяг трудового героїзму та рабського позаекономічного визиску, висот людського духу та ниці добровільного «стукацтва», спалахів творчого прозріння і багна масового неуцтва, показного інтернаціоналізму і депортацій/репресій за етнічною ознакою. Всі решта згадуваних представниками масмедіа проблем – і «типаж мешканця краю – образ заробітчанина, людини, що не має власної історії і традиції, сталих гуманістичних цінностей, особи, що була налаштована ставити матеріальні цінності понад ідеальні та духовні, що створює навколо себе певну маргінальну культуру», і «патронально-клієнтальні відносини», і «колективний страх перед змінами тих суспільних відносин, що склалися», і «латентні» та «субнаціональні ідентичності» і т. д. і т. п. – все це похідні радянської минувшини Донбасу, повноцінне осмислення яких є справою майбутнього.

Разом з тим існуючий фактичний матеріал дозволяє зробити кілька принципових висновків:

Проблеми, що генерує сьогоднішній Донбас у ході процесу новітнього українського націєтворення вочевидь не обмежуються його «історичними» хворобами, про які вже не одне десятиліття нагадують провідні інтелектуали світу. Не зайвим буде згадати застереження Е. Сміта про те, що «сучасні сепаратистські етнонаціоналізми, хоч якого вони походження, прагнуть незалежності або відокремлення од відносно нових держав, чії кордони ... є частиною колоніальної спадщини. Головним джерелом їхнього невдоволення є багатоетнічна природа й хитка легітимність самої постколо-

ніальної держави. Оскільки за каталізатор повстання в більшості випадків правлять економічні нарікання, бо нова держава не спростається виконати своїх обіцянок або надає привілеї певним етнічним спільнотам і категоріям коштом інших, то сама природа постколоніальної держави створює головні передумови, які можуть спонукати до відокремлення»²⁶.

Не позбавлені доречності й розмірковування Г. Куромії, який нагадував: «Коли радянська імперія розпалася, Донбас одразу став найпроблемнішим регіоном для Києва. Справа навіть не в тому, що Донбас має дуже значну частку російськомовного населення чи дуже зрусифікований мовно та культурно. Хоч як би Київ не намагався розбудувати націю, Донбас діяв як антистолична козацька земля, що чинить спротив цій розбудові. Це створює трохи іронічні політичні труднощі для Києва, бо теперішнє національне відродження засновують на козацькому міфі, а Донбас у такому разі видається «найукраїнськішим» з усіх регіонів України»²⁷.

Останнє зауваження науковця в контексті загальної лінії виписаної ним історії Донбасу – «історії не націй і не націоналізму» – виглядає найбільш наближеним до квінтенсенції історичного шляху Дикого Поля – українського Донбасу. Мається на увазі своєрідний культ вольниці, чи то – **непідвладності будь-якій владі**, який впродовж століть продукується Донбаським середовищем, і який неодноразово втілювався тут у жорстокі козацько-селянські повстання та, врешті, наймасовіший в масштабах світової історії анархістський рух під проводом Н. Махна. У цьому історичний контекст Донбасу значно ближчий до історичного контексту запорозького козацтва, аніж до Дикого Заходу, співвіднесення із яким робить неможливим соціально-економічна складова розділених простором і часом процесів колонізації.

---

²⁶ Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – С. 140.

²⁷ Куромія Г. Свобода і терор у Донбасі: українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки. – К., 2002. – С. 478.

Слід наголосити, що як і в історії козацтва, так і в історії Донбасу прагнення «непідвладності» зіграло злий жарт із його носіями. В поєднанні із правовим нігілізмом, соціальною апатією та суспільно-політичною неписьменністю сучасних мешканців Донбасу жага не перебувати ні під чією владою, доволі кумедно, але від того – ще більш загрозовано матеріалізувалася у псевдореферендумах. На жаль, при всій своїй «оперетковості» ці акти «народного волевиявлення», в основі яких перебуває наївна впевненість у тому, що Донбас може існувати як самодостатня адміністративно-територіальна одиниця поза будь-яким державним дискурсом, перетворилися на потужний фактор не лише знищення українського суверенітету, а й на важіль руйнації світоустрою, усталеного після Другої світової війни.

Тим часом бажання спростити ситуацію, звести її до російсько-українського етнічного протистояння і в будь-яку ціну довести право на домінування чи то українців, чи то росіян в Південній Україні загалом, Донбасі зокрема, не йде на користь авторським концепціям, а що найсумніше, на користь осмисленню доволі складної суспільно-політичної ситуації та її гармонізації. Двомовність у працях років незалежності на загал фігурує як жупел русифікації і як синонім відсутності національної свідомості. Останнє твердження, як засвідчують події останніх місяців, не пройшло перевіркою практикою: етнічні росіяни та етнічні українці стоять по обидві сторони умовних і явних барикад, розділених ідеями Майдану і «русского мира». Всі обставини феномену народження модерної української нації, складовою частиною і кривавим шляхом якої стала так звана «русская весна», багатомірні і на повне з'ясування їх знадобиться час. Щодо причин і певних особливостей процесу, свідками якого всі ми є, слід зауважити таке.

Історія формування етнонаціонального складу Донбасу відіграла непересічну роль у сьогоденній гостроті ідейного і збройного протистояння на Сході України. Постійне населення регіону усталилося найпізніше від решти історичних областей. Більше того, це регіон, в якому лишається доволі високою частка жителів, що є мігрантами в першому поколінні. Власне, гострота етнополітичної ситуації в Донбасі

обумовлюється не стільки двомовністю регіону як такою, і не історично вже звичною російсько-українською культурною конкуренцією, скільки високою часткою населення, що не має ментальної прив'язки до землі, на якій живе.

Мігранти в першому поколінні становлять величезну проблему для будь-якої країни: не випадково в розвинених країнах розроблені і послідовно втілюються в життя довгострокові програми соціалізації мігрантів, що, однак, не забезпечує їх від сплесків етносоціального протистояння та громадянських конфліктів на цьому ґрунті. В Радянському Союзі трудова міграція не вважалася соціальною проблемою. Вільний обмін трудовими ресурсами, цілком природний в умовах авральної розбудови тих чи інших регіонів і галузей виробництва, оцінювався лише як передвісник нового етапу соціально-економічних відносин. На проблеми, що продукувала масова міграція в соціальній, демографічній, культурній царинах не зважали. Останні перетворилися на проблему вже в пострадянські часи, коли у низці кровопролитних конфліктів, що спалахнули в пострадянських республіках Закавказзя та Середньої Азії, унаочнилася їхня вибухонебезпечна деструктивна суть. На жаль, Україна не зробила в той час правильних висновків з гіркого досвіду колись братніх республік. Політикум країни, наче мантру, повторював тезу про відсутність етнонаціональних конфліктів та етнокультурної конкуренції в Україні. Тим часом проблеми не зникали, а лише консервувалися, більше того – поглиблювалися під дією негативної соціально-економічної динаміки старопромислового регіону.

На жаль, в українській владі впродовж усього періоду незалежності хронічно «не доходили руки» до цієї проблемної ділянки державного господарства. На сьогодні вимираючі шахтарські та промислові селища перетворилися на звичну «окрасу» етнокультурного ландшафту Східної України. Попри розпачливі зойки про вимирання так званого «руського мира» мало хто дійсно усвідомлює всю суперечливість і неоднозначність етнокультурних процесів, що там відбуваються. А тим часом проблема подвійної ідентичності в Донбасі, як ніде в Україні, набула загрозливих масштабів. Варто погодитися з думкою А. Момрика про те, що «практично всі, хто за часів

СРСР визнавали себе росіянами, насправді були ними лише частково. Практично ж, як свідчили соціопитування, більшість з них була народжена в україно-російських сім'ях, або перебувала в змішаному шлюбі»²⁸. Так само має рацію й наступне його зауваження: «Покоління дідів, яке розмовляло українською на Сході вимирає, а на зміну їм приходять російськомовні онуки. Звісно, вони знають українську мову навіть краще, ніж їхні батьки, однак вона не є їм рідною, а – вивченою, навченою. І хоча ми маємо українську міську культуру в Чернівцях, Львові, Луцьку чи Рівному, однак сумніваюся, що в найближчих поколіннях вона запанує у великих мегаполісах, іншими словами, в наших містах-мільйонниках»²⁹.

Донбасу це стосується передовсім. Тим більше, що не лише проблема подвійної самоідентифікації російськомовних українців виступає в східноукраїнських мегаполісах потужним стримуючим фактором етнокультурної модернізації, а й проблема самоідентифікації мовно асимільованих меншин. Не менш складними і відповідальними в контексті висловленого вище є завдання державної національної політики, що полягають в адекватній інтерпретації етнонаціональної ситуації в регіоні та створенні умов для інтеграції специфічної регіональної ідентичності до загальноукраїнського контексту.

Мовна русифікація в історичній ретроспективі виглядає як магістральний напрям розвитку етнокультурних процесів на Донбасі. Найбільшої потужності вона набула саме в радянську добу. Зміни, що відбулися в середовищі донбасівської, на той час ще багатонаціональної, спільноти були лишень віддзеркаленням загальносоюзної тенденції, що врешті спрямувала природні процеси етнокультурного відтворення та взаємодії неприродним шляхом. Мутація ця, слід зауважити, зачепила всі без винятку етнічні складові СРСР, включаючи й росіян.

---

²⁸ «Русській мір» вимирає. Населення Сходу України і Росії стрімко зменшується, Заходу України не змінюється // texty.org.ua/pg/article/editorial/read/27739/

²⁹ Там само.

І в Російській і в радянській імперіях росіяни розглядалися як системоутворююча етнічна спільнота, а російська мова – як свого роду «цемент», що утримував імперські конструкції. В добу запровадження обов'язкової початкової, згодом – семирічної та середньої освіти радянській імперії вдалося досягти найбільшої міцності цього «цементу» та його максимального поширення в середовищі етнічних громад. Підносячи це як епохальні перемоги більшовицької влади на культурному фронті, Кремль не зважав на той очевидний факт, що культурний рівень носіїв нової радянської масової культури, в Донбасі зокрема, м'яко кажучи, був неспівставний із зразками культури часів імперії Романових. Масовість підміняла якість. Втім, якість, як таку, тим більше в культурі, замінити нічим неможливо. Видаючи факт мовної асиміляції низки етнічних спільнот та засвоєння (часом механічне) ними зразків штучної радянської масової культури на рівні повсякденного життя за утворення якісно нової етнокультурної спільності «радянський народ», теоретики КПРС видавали бажане за дійсне. Хибність їхніх теоретизувань унаочнилася в епоху розвалу СРСР, зокрема в маятникову поверненні низки етнічних спільнот «на висхідну» (народи Сходу, Сибіру та Далекого Сходу, Дагестану, цигани та ін.) і відновленні в новому історичному контексті *традиційних моделей* етнічного відтворення.

Не менш болючим і гіпертрофовано контроверсійним процес пошуку нових шляхів етнічного розвитку був у середовищі росіян, які навіть після розвалу СРСР не отримали *свободи вибору* власного шляху і, як і сімдесят років радянської влади, знов затиснені в прокрустове ложе імперської доктрини. Сучасний етап є насправді вирішальним для росіян як нації (І. Чубайс³⁰). Втім, руйнівна енергія, що його супроводжує, надто дорого обходиться Україні.

Отже, процеси, що нині відбуваються на Сході України, є нічим іншим, як відлунням тектонічних зрушень, які мали

---

³⁰ Див. приміром: Чубайс І. Разгаданная Россия. Что же будет с Родиной и с нами (Опыт философской публицистики). – М., 2005; *Його ж.* Как нам понимать свою страну. Русская идея и Российская идентичность: прошлое, настоящее, будущее. – М.: ArsisBooks, 2014.

місце у середовищі так званих радянських соціалістичних націй, що консервувалися й пригнічувалися впродовж понад 70-ти років радянської історії та 24-річчя тернистого шляху суверенізації.

Українці нині виходять на чергове коло націєтворення. Те, чи зроблять вони врешті цивілізаційний вибір, багатократно унеможливлений впродовж останніх принаймні двохсот років, визначатиме перспективи українців як нації, України як держави. Безумовним ускладнюючим фактором є та обставина, що аналогічні процеси (хоча й інші за змістом та формою) відбуваються нині в російському суспільстві, зчавленому лабетами сьогоденної державної доктрини, яка з одного боку, є спадкоємицею міфологеми «братської дружби народів» як системоутворюючого фактору збереження цілісності РФ, з іншого, потужно генерує новий глобалістський проект, що живиться низкою націоналістичних російських концептів, найбільш потужним з яких є ідея «русского мира».

Етнонаціональна структура Донбасу в своєму сучасному вигляді усталилася в другій половині ХХ ст. Сутність етнонаціональних процесів у регіоні обумовлювалася російсько-українською культурною змагальністю, підтримуваною, навіть більше – підштовхуваною радянською владою. Постійні "довливання" населення та його надзвичайна рухливість стали причиною того, що мешканці Донбасу виявилися найбільш податливими до засвоєння широко пропагованого міфу про виникнення нової історичної наднаціональної за своєю суттю спільноти – «радянського народу». У часи незалежності його місце почала заступати регіональна свідомість. Уявна спільнота, про яку свого часу писав Г. Куромія, поволі перетворювалася на впливовий фактор політичного життя країни і досягла піку своєї ваги за президентської каденції В. Януковича. Етнонаціональний фактор у ній набув специфічної конфігурації, вміло моделювався і використовався політтехнологами для маніпуляцій електоратом.

В умовах звичної впродовж останніх десяти років протидії «регіон – центр» і, відповідно, боротьби за контроль над місцевими виробничими ресурсами та бюджетними потоками, а також суперництва між територіями всередині регіону за право домінувати в ньому, склалися конкуруючі

групи інтересів. Втручання в цей складний і доволі заплутаний пасьянс із кількома великими гравцями та безліччю малопомітних і малознаних до недавнього часу «діячів» суспільно-політичного та соціально-економічного життя регіону зовнішнього фактору справило детонуючу дію. Протиставляючись київській владі і граючи на межі фолу у вірнопідданість Москві, вони, як це не здаватиметься алогічним, поступово підвищували свої політичні рейтинги. В будь-якому випадку тривала в часі епопея виживання «останнього авторитету», із яким можна буде домовлятися про умови інтеграції Донбасу в суспільно-політичний простір оновленої України, не матиме жодного стосунку до національного питання.

Стрімко змінювані події «русской весны», що супроводжувалася агресивною пропагандою російських ЗМІ, попервах дезорієнтували не лише мешканців Донбасу й України, а й авторитетних європейських експертів, що, здавалося б, «набили руку» на етнопонаціональних конфліктах кінця ХХ – початку ХІХ ст. З часом, переважно вітчизняним дослідникам, ставало все більш зрозуміло: не те що проаналізувати, а навіть описати події на Донбасі за допомогою усталених позитивістських термінів та схем неможливо. Втиснути всю феєрію подій «русской весны», тим більше літа й осені, що прийшли їй на зміну, в парадигму російсько-українського міжетнічного конфлікту, а тим більше – громадянської війни це було ніякої можливості. На перешкоді цьому стояли об'єктивні неспростовні факти: симетричне представництво росіян та українців як у стані сепаратистів (в російській інтерпретації – «повстанців» та «ополченців»), так і захисників українського суверенітету (в російській інтерпретації – «київської хунти»); катастрофічна нестача «ідейних» захисників ідей «русского мира» в середовищі власне донбасівців. Останню обставину нині вже не приховує й офіційне російське інформаційне середовище, змушене визнати, що більшість «ополченців» становлять найманці: як громадяни Росії, так і низки країн світу.

Специфіка ситуації обумовлюється передовсім соціально-економічними причинами. Так звана «русская весна» стала часом, коли роками замовчувані, відтерміновувані, забалаку-

вані негаразди вирвалися назовні в найбільш страшній і відразливій формі. Ідеї «русского мира» стали каталізатором громадянського протистояння попри те, що не мали жодного стосунку до справжніх проблем і прагнень населення Донбасу. Власне, аморфність тогочасної позиції населення стосовно подій на Майдані та анексії Криму вкупі із конформізмом місцевих правлячих еліт дозволили зовнішнім силам, апелюючи до гасел захисту прав росіян, розв'язати і очолити повномасштабний громадянський конфлікт. Попри картинку тотальної підтримки російської інвазії, яка віртуозно створюється російськими мас-медіа, поширення ідей «русского мира» в Донбасі щодалі більше пригальмовує (адже по суті, вони є штучним політичним концептом). Звести всю широчінь суспільно-політичних і культурних викликів, що постали перед регіональною спільнотою в контексті процесу українського націєтворення, до банального питання утисків російської мови не вдається. Попри вагомість російського фактору, історія формування етнонаціональної структури і, відповідно, сьогоденної етнополітичної ситуації на Донбасі, ним не вичерпуються.

Відкрита, більше того – збройна, форма протистояння, яка має місце на Сході України, власне, включає всі найбільш актуальні політичні фактори постреволуційного буття: і боротьбу місцевих еліт за збереження своїх позицій; і намагання сусідньої держави зміцнити свій геополітичний вплив за рахунок «національної» карти; і банальну соціокультурну невідповідність місцевого населення викликам, що перед ним постали в контексті так званої «гібридної війни». Провідну роль у цих процесах відіграє безумовно Росія. Слід нарешті визнати, що українсько-російське пограниччя, що пролягає через Донбас, є недооціненим фактором державної безпеки. Висновки із нинішньої політичної ситуації мають бути зроблені державним керівництвом і щодо решти етноконтактних зон України, щоб забезпечити від спалахів природно властивих їм сепаратистських настроїв. Не менш серйозні висновки мають бути зроблені й щодо етнонаціональної політики загалом.

Без перебільшення можна стверджувати, що події весни-літа 2014 р. стануть відправною точкою переосмислення не

лише доктринальних засад державної політики в Україні (національної, зокрема), а й теоретичних засад сучасної історичної, політичної, соціологічної думки. Для значного кола фахівців все більш очевидною стає криза загальнопоширених концепцій націй і націоналізму. Поодинокі голоси про те, що існуючі концепції з великими застереженнями можуть бути застосовувані для аналізу етнополітичної історії України та її сьогоденної етнополітичної практики, на загал нині замінюються цілковитою безпорадністю західних науковців підвести наукове підґрунтя під ті суспільні процеси, що охопили Україну та Росію. Жодна з існуючих теорій націй і націоналізму не спроможна охопити всі аспекти проблеми. Адже вони розроблялися, як правило, на прикладі національних і державних організмів, що попри всі суперечності своєї внутрішньої та загальної історії, розвивалися **природним шляхом**.

Історія української державності та української нації відрізняється від них принципово. Україна вкотре заходить на чергове коло процесу націєтворення, що неодноразово переривався під впливом зовнішньополітичних факторів у різні історичні епохи. Так було в епоху Богдана Хмельницького, впродовж східноєвропейської «Весни народів», на межі 1920–1930-х рр. в опанованому більшовиками Харківському субцентрі влади. Жоден із попередніх шансів Україна не змогла використати повною мірою. Власне, ця принципова відмінність, яку не спроможна досягнути західна соціологія, що не зіштовхувалася з подібною проблемою, і стала відправною точкою формування висловлювань на кшталт: Україна – «failed state».

Наші західні колеги не розуміють, яких непоправних втрат зазнала Україна, пройшовши через горнило радянської історії. Йдеться навіть не про величезні демографічні, гуманітарні та соціальні втрати, що вона принесла на вітар більшовизму. Йдеться передусім про ті глибинні мутації всіх націєтворчих факторів, принципів організації та життєдіяльності соціуму, що відбулися під впливом радянської суспільно-політичної системи. Наслідки цих мутацій на прикладі Донбасу простежуються найбільш рельєфно, втім, вони притаманні в тій чи іншій мірі всім історичним регіонам

Україні і ще тривалий час даватимуться взнаки. Одне зрозуміло – за допомогою самих лише кліше «нації», «націоналізм», «національні меншини» тощо усїєї складності етнонаціональної ситуації в Україні описати, тим більше – проаналізувати, неможливо.

Усвідомлення цієї, без перебільшення, життєвої необхідності сучасного українського суспільства як істориками, так і політиками, власне є передумовою вироблення дієвих інструментів спочатку протидії руйнівній інформаційній агресії східного сусіда, а згодом – і вироблення власної конструктивної державної доктрини. Перше з названих завдань набуває особливої актуальності саме в контексті теорій націй та націоналізму. Існуючі внутрішньо- і зовнішньополітичні виклики значною мірою обумовлені контроверсійністю державних доктрин. Росія та СРСР виступають в історичній ретроспективі як антиверсії національних держав: з якісно відмінними від загальнопоширених у цивілізованому світі механізмами збереження територіальної цілісності, соціальної мобілізації, суспільно-політичними стратегіями. Сучасна Росія виявилася спадкоємицею СРСР в такому широкому сенсі, можливість якого мало хто з аналітиків міг уявити.

Трансформувавши ідеологему «пролетарського інтернаціоналізму» в ідею «русского мира», Кремль, власне, заклав міну уповільненої дії під будівлю сучасного взаємозалежного світу, в якому російські громади імплантовані практично у всі державні організми. Україні, яка першою стала на шляху просунення стратегії перетворення Росії на центр світової політики, треба думати над тим, що можна протиставити доктрині «русского мира». Лише потужна мобілізаційна програма оновлення українського проекту, підкріплена низкою найбільш очікуваних суспільством кроків (таких як, децентралізація управління, деолігархізація економіки, боротьба з корупцією, гуманізація культурного та інформаційного простору), спроможна забезпечити міцні підвалини громадянського миру всередині країни. Допоки це питання відкрите – конфлікт ментальностей, а отже – і «двох Україн» – не вичерпаний. Тим більше, що частка населення України, яку буде намагатися використовувати Росія в стратегії деста-

білізації суспільно-політичного життя України, є доволі суттєвою: це і покоління, свідомість яких формувалася в концепті «радянського народу»; і частина російськомовного населення з розмитою етнічною свідомістю; і низка етнічних меншин, які ще не визначилися із пріоритетами власної етнокультурної стратегії та громадянської позицією.

На часі усвідомлення того факту, що представники тих понад 130-ти етносів, про які постійно йдеться в аналітичних та наукових публікаціях, живуть у різних соціальних реальностях: громад, що існують як повноцінні етнічні спільноти, небагато; ще менше громад, що стали на шлях громадської самоорганізації. Переважна більшість мешканців Донбасу існує поза національно орієнтованими дискурсами. Окрему стратегію Українська держава має також здійснювати до повсякчас зростаючої категорії мігрантів у першому поколінні, щоб у перспективі позбутися проблем, аналогічних тим, що існують нині в Східній Україні. Ще більшу увагу слід звернути на законодавчу базу соборності Української держави, чітко прописавши в ній суб'єкти права самовизначення. Очевидно слушною є думка М. Джемильова про те, що право на самовизначення можуть мати лише корінні народи, а не переселенці з внутрішніх областей Росії.

Для дослідження й опису поточних подій треба буде шукати нові підходи і нову мову, спроможну адекватно відобразити суть ментального протистояння «двох Україн», пам'ятаючи, що основу їхньої різності становить не відмінність національно-мовних матриць, а застарілі занедбані соціально-економічні проблеми стагнаційних регіонів. Регіональний шовінізм був притаманний «двом Українам» завжди, на ньому й паразитував увесь політичний істеблшмент: як правляча коаліція, так і опозиція. Одна й інша керувалися лише своїми особистими інтересами, ментальні відмінності регіонів вони використовували як шлях до влади та інструмент її збереження. Саме через те нинішня політична еліта дбала не про зближення «двох Україн», а про поглиблення розколу поміж ними. Їхні старання не лишилися марними: «холодна війна» ідей, вміло використана зовні, переросла в справжню війну; безневинне на перший погляд «плакатне» політичне заробітчанство перейшло в свою вищу форму –

«воєнне наймитство». В окреслених умовах цивілізаційне завдання України в ближчій перспективі полягає в тому, аби перевести *НАСЕЛЕННЯ* на інший рівень свідомості і перетворити його в *НАРОД/НАЦІЮ*.

Ситуація, що нині лише погіршується на Донбасі, і симптоматична і повчальна водночас. Власне, це історія про «нашу загальнонаціональну кричущу відірваність від власного коріння». Висловлені Оленою Степовою з приводу виходу в світ книги О. Чупи «Бомжі Донбасу», ці слова цілком придатні для характеристики сутності нинішнього суспільно-політичного конфлікту в донбасівській спільноті, яка стоїть перед цивілізаційним дороговказом і намагається зробити вибір. На жаль, вибір цей робиться спільнотою, що надто мало знає про свою реальну історію. Історією «зовсім не обов'язково пишатися, але знати її начебто необхідно, одвічне питання «хто ми і куди йдемо» ще ніхто не скасував»³¹. Натомість попри, здавалося б суттєву історіографію, історія Донбасу на загал лишається «історією фабрик і заводів», а не історією народу, його страждань і звитяг. Ми цілком солідарні із думкою Т. Водотики що нині «... саме населення, люди Півдня України (і не так села, як міста на кшталт Одеси) мають бути у фокусі дослідження як носії особливих рис»³². Це слушне зауваження ще більшою мірою стосується Донбасу, що фактично впродовж останніх трьох століть залишається фронтіром, зоною боротьби й конкуренції різних цивілізацій, етнічних культур, домодерного й індустріального не лише в сфері виробництва та матеріальної культури, а й свідомості людей. Справа не в тому, що нинішня суспільно-політична ситуація вимагає чергового «в пожежному порядку» здійсненого перезавантаження свідомості населення, а в тому, що переважна більшість складових «канонічного» образу Донбасу є міфологемами, що мало співвідносяться із реальністю.

³¹ <http://dusia.telekritika.ua/smotrovaia/26582/>

³² Водотика Т. Південні та східні губернії України як соціальний фронтір: до постановки проблеми // Схід і Південь України: час, простір, соціум. У 2 т. – Т. 1. – К., 2014. – С. 95.

Нині зауваження про існування певних регіональних ідентичностей не викликає заперечень не лише стосовно Донбасу³³, а й решти історичних регіонів України. Однак, регіональна ідентичність Донбасу не сформувалася, всупереч існуючим стереотипам, а *формується*. Вона не є константою, як і будь-яка уявна спільнота. Те, що ми бачимо нині – не більше ніж маркер певної обмеженої в часі субстанції і постійно змінюване віддзеркалення світу, який постійно змінюється. Причому події, що нині розгортаються у регіоні, без перебільшення, стануть для Донбасу своєрідною Голгофою, на якій він, або народиться для нового життя, або втратить таку можливість. Нині важливо говорити не про недоліки певної регіональної ідентичності (вони є у всіх), а про діагностику та прогнозування її реакції та ті чи інші виклики.

Не міжетнічний конфлікт, «не історично-міфологічний дискурс, а колективний страх перед змінами тих суспільних відносин, що склалися»³⁴ є причиною загострення до певної міри латентної донбаської ідентичності, та суспільного конфлікту, що його супроводжує. Водночас слід наголосити: етнонаціональний компонент у етнічно індиферентному Донбасі є лишень **інструментом** вирішення певних геополітичних завдань. Причому, інструментом (на щастя України) – неправильно підібраним. Звідси і «буксування» ідей «русского мира» і все більш виразне витверезіння мешканців Донбасу.

Найбільш актуальне питання, над яким доводиться нині «ламати голову» й вітчизняним, і зарубіжним експертам, полягає в тому, як поєднати непоєднувані гасла захисту прав російськомовного Донбасу із тим, що величезна кількість воїнів та добровольців, що протистоять російським найманцям, а віднедавна – й кадровим російським військам, є російськомовними та етнічними росіянами.

---

³³ Про регіональну ідентичність Донбасу див., приміром: *Пашина Н.* Етномовний чинник політичної ідентичності в Донбасі // Політичний менеджмент. – 2005. – № 1. – С. 24–34.

³⁴ newzz.in.ua/.../1148853452-donbaska-identich

Процеси, що доволі інертно розгорталися в українському суспільстві впродовж років незалежності, під впливом небезпеки державному суверенітету набули потужного імпульсу і дедалі пришвидшуються. Докорінної трансформації зазнає ментальність російського та російськомовного населення України загалом і Донбасу, зокрема. Ці процеси не симетричні внаслідок фактичної окупації частини Донбасу і, відповідно, розірваності інформаційного поля. Але, доволі невиразний і повільний в минулому, процес формування українського патріотизму росіян і російськомовних громадян України нині переживає своєрідний бум. Звичайно, це явище не нове. Більше того, кілька років тому з'явилися вагомі наукові дослідження з цього питання³⁵. Проте саме нині цей стан, що умовно можна назвати «синдромом Фітільова-Хвильового», охопив широкі верстви українського суспільства і перетворився на масове явище.

Парадоксальна лише на перший погляд ситуація, коли по обидва боки збройного протистояння воюють російськомовні бійці, є нічим іншим як візуалізацією природних процесів реальної суверенізації України. Попри всі перешкоди, вплив корумпованого державного організму, а також ряд соціально-економічних проблем вони істотно пришвидшилися під впливом ідей «русского мира». Думка, висловлена авторами фундаментальної праці «Російськомовна спільнота в Україні: соціально-психологічний аналіз: монографія» (Кіровоград, 2012) про те, що «молодь в Україні ставала одночасно і патріотичною, і більш російськомовною, ніж старше покоління»³⁶, нині підтверджується багатьма фактами. На це зокрема, звернув увагу журналіст С. Лойко³⁷.

---

³⁵ Див. приміром: www.3republic.org.ua/ru/analytics/13963 – Ситуацію, що мала місце в Україні, досліджував д. псих. н., проф. В. Васютинський. Тоді його висновки із недовірою сприймалися навіть грузинськими психологами. «Їх дивувало, що російськомовні українці і навіть росіяни можуть бути прибічниками скоріше українських, ніж російських цінностей, ратувати за віддалення України від Росії».

³⁶ www.3republic.org.ua/ru/analytics/13963

³⁷ nvua.net/.../Rossiyskie-vlasti-zapretili-intervyu-o-realnoy-situacii-v-aero...

Як відомо, нації бувають етнічні і політичні. Події останнього часу показують – це різні просторово-часові форми існування національних організмів. І вони, що важливо, не накладаються симетрично. Так, існує сучасна російська нація, до якої в глобальному сенсі відносяться і «кіборги», що боронили Донецький аеропорт, і волонтери, що допомагають армії та добровольчим батальйонам, і тисячі відомих і нікому не відомих учасників сепаратистських референдумів і виборів без вибору. Ні в кого, певне, не викликає сумнівів, що, маючи спільне походження, розмовляючи з дитинства російською мовою, вони водночас є носіями відмінних ціннісних орієнтацій, історичної пам'яті, самосвідомості і керуються різними життєвими принципами. А відтак, належать до різних політичних націй, що сформувалися в різних національно-державних організаціях із відмінними суспільно-політичними системами. Ментальність – та складова, яка в новітній час визначає якісне наповнення національних організмів, впливаючи на решту базових складових їх існування.

Власне, сучасне ставлення Кремля до питання росіян і російської нації увиразнює доволі простий висновок: одна й та сама, здавалося б, нація та її скалки існують не лише в різних країнах, а й у якісно відмінному часово-цивілізаційному контексті. **Російська**, продовжує рухатися в системі координат імперського дискурсу с притаманним йому ментальним полем. **Українська**, значно ближча за своїми основами до європейського контексту, де право більшості не дає права на етнокультурне знищення меншості. Саме тому для величезної частки етнічних росіян – громадян України – події в Криму та Донбасі стали часом переосмислення свого місця в світі. Для більшості із них відкриття, що, за виразом соцмережевого персонажа Діда Свирида, «коли спілкуємося з росіянами, ніби говоримо російською, але пояснити їм нічого не можемо»³⁸, стало неприємним, але від того не менш важливим. Значна частина російськомовних українців та

---

³⁸ Росію може змінити лише лікування. Швидкий спосіб – цинкотерапія // Gazeta.ua

росіян відкрила, що саме Україна є справжньою батьківщиною – територією нашої внутрішньої сили і свободи.

Це відкриття рано, чи пізно доведеться зробити й мешканцям Донбасу, навіть попри те, що воно буде пов'язане із чи не найстрашнішою драмою в його новітній історії.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Етнонаціональна ситуація в сучасному Донбасі є надзвичайно цікавим соціальним феноменом, історія її формування заслуговує на подальше поглиблене вивчення. Воно відкриває широку перспективу в справі переосмислення дискурсу націй і націоналізмів, теорії й практики національної політики.

2. Реконцептуалізація теоретичних підходів до вивчення таких продуктів модернізації, як нація і національна держава, у світлі історії Донбасу та подій останніх років залишатиметься актуальною науковою проблемою. Держава має ініціювати продуктивне наукове дослідження та суспільне обговорення сучасних проблем українського націєтворення та розробку дорожньої карти міжнаціонального примирення в Україні заради її майбутнього.

3. Основу етнонаціонального комплексу сучасного Донбасу становлять три етноси: український, російський та маріупольські греки. На решту етнічних груп припадає менше 4% населення. Рівень етнокультурних проблем та перспективних завдань у їхньому середовищі суттєво відрізняються.

Якщо стратегічне завдання українців полягає в зміцненні на позиціях державоутворюючого етносу та регіонального лідера етнокультурного життя, то росіяни, певніше, переживатимуть болісний етап втрати лідируючих позицій і усвідомлення свого нового статусу національної меншини. Прогнозоване в цій ситуації загострення українсько-російської конкуренції, враховуючи нинішню геополітичну ситуацію, вимагатиме вдумливого й професійного державного регулювання.

Маріупольські греки не лише унаочнюють етнонаціональну самотність Донеччини, вони є громадою з високим

рівнем суспільної мобілізації та самоорганізації, потужною елітою, яка посідає виняткові позиції в регіональній структурі зайнятості. Вагома підтримка (фінансова, організаційна, культурна, юридичного супроводження) з боку Греції надає мариупольським грекам значний ресурс етнічної стійкості, а міцні позиції в органах влади й управління, бізнесі, освіті й культурі, забезпечують громаді позиції впливового регіонального гравця. Його залучення на сторону української державності спроможне суттєво вплинути на розстановку суспільно-політичних сил на Донеччині.

Стратегія державної етнонаціональної політики в регіоні має враховувати специфіку громад і набути адресного характеру. Очевидно, що набір заходів державної підтримки історичних етнічних меншин Донбасу, мігрантів новітнього часу, компактних громад та дисперсного населення не може бути уніфікований. Варто поставити питання про розробку довгострокових програм гармонізації відносин влади й етнічних громад, вважаючи національні організації та об'єднання виразником їх колективної волі. Стосовно мігрантів новітньої доби слід запроваджувати стратегію повноцінної інтеграції в етнокультурний та суспільно-політичний простір України.

4. В зв'язку з цим на новому рівні актуалізується питання невідкладності розробки відповідної викликам часу державної доктрини, зокрема з національного питання та регіональної політики.

5. На часі глибокий вдумливий аудит законодавчої бази регулювання міжнаціональних відносин, національної та регіональної політики, орієнтований на стратегію перетворення України на цивілізовану країну європейського гатунку. Водночас слід наголосити, що бездумне калькування європейського досвіду та перенесення його на український ґрунт приречені на поразку. Нова державна стратегія має враховувати історично сформовані етнонаціональні, ментальні, соціальні особливості українського суспільства та сучасну геополітичну ситуацію. Продовження попереднього курсу внутрішньої і зовнішньої політики сприятиме лише консервації проблем і негараздів, які впродовж десятиліть гальмують поступ народу України.

6. Події на Сході України унаочнили проблему невідповідності темпів «дорослішання» українського суспільства загалом, його регіональних сегментів зокрема викликам часу. Майже чверть сторіччя суспільство і влада балансують у системі координат патронально-кліентарних відносин. Причини живучості пострадянських хворобливих відносин між ними об'єктивні: радянський суспільно-політичний та ментальний спадок не осмислений і не демонтований; суспільно-політичні структури та мережа органів влади інституційно майже не зазнали змін; владна вертикаль все ще надцентралізована; хронічна соціально-економічна криза сприяє перетворенню регіонів на своєрідні вотчини місцевих «князьків», які міцно тримають у своїх руках повністю залежне від них населення. Стримування дійсного унезалежнення суспільства та його інститутів від влади, попри голосні заяви на міжнародному рівні, перетворилося на лейтмотив внутрішньої політики. Влада звично керує суспільством, прикриваючись європейською риторикою. Такий стан речей влаштовує й частину української громади.

Тим часом події «русской весны» засвідчили, що держава із подібною конфігурацією взаємовідносин не спроможна ані протистояти зовнішній агресії, ані ефективно вирішувати внутрішні проблеми. Стійкість такої конструкції мінімальна.

Враховуючи стратегічні виклики, що постають перед Україною в контексті нової для неї геополітичної ситуації, слід наголосити: прискорена і повноцінна розбудова громадянського суспільства є запорукою не лише ефективного протистояння російській ідеологічній та військовій експансії, а й руху в майбутнє. Влада, яка продовжуватиме (виходячи з корпоративних інтересів) гальмувати розвиток громадянського суспільства, прирікатиме себе і власний народ на десятиріччя міжчасся і втрату суверенітету.

7. Слід відзначити, що донбасівську регіональну спільноту з огляду на її етнодемографічну конфігурацію можна охарактеризувати як відкриту систему, найпізніше колонізований регіон, в історичну пам'ять якого найменше за часом імплементована українська історія. Це, однак, не означає, що в ній більше місця належить історії Росії. Найвагоміший пласт історії регіону припадає на радянську

минувшину, до того ж – міфізовану та ідеалізовану. Саме тому наступ на неї сприймається як наступ на регіональну самобутність. Незважаючи на гостроту конфронтації навколо питань декомунізації й дерадянізації, яка, власне, і є підосновою опорності регіональної спільноти, її не варто сприймати як неподоланну. Певний «перекос» у структурі регіональної пам'яттевої матриці давно мав би бути виправлений внаслідок розробки, публікації та популяризації повної історії Донбасу. Нині, сподіваємося, це ще не пізно зробити, використовуючи всі сучасні інструменти поширення інформації. Комплексні дослідження здійснені, на часі донесення до суспільства їх результатів.

8. З метою вирішення окреслених вище завдань держава має ініціювати поступовий перегляд навчальної, методичної літератури, історичних сторінок сайтів державних адміністрацій та виконавчих органів влади, які часто-густо не відповідають історичній правді і транслиють ідеї, що суперечать стратегічним завданням розбудови української державності. Особлива увага має зосереджуватися на діяльності регіональної освітньої мережі, яка є основою стратегії розбудови сучасної української політичної нації. Діяльність освітян має відбуватися на засадах толерантності, популяризації етнічної історії та культури, вписаних у загальний контекст українського націє- і державотворення.

9. Вивчення витоків та пускових механізмів суспільного напруження навколо мовного питання в регіоні дозволяє стверджувати, що в його основі перебувають не реальні проблеми в сфері етнонаціонального життя чи защемлення прав певних етнічних груп, а болісні проблеми соціально-економічної трансформації народногосподарського комплексу, гіпертрофовані певними політичними силами та підпорядкованими їм ЗМІ. Енергія міжнаціонального розбрату, посіяна ними, не має опертя на реальні соціально-економічні та суспільно-політичні процеси, і поволі спадає. Однак, влада має зробити належні висновки і надалі суттєво підсилити роботу в напрямі забезпечення інформаційної безпеки загалом, її етнонаціонального та регіонального сегментів зокрема. Недопущення культивування й пропаганди міжнаціонального розбрату й нетерпимості з

площини декларування має бути переведене в площину послідовної і непримиренної практики. Лише в такий спосіб можна упередити рецидиви, аналогічні подіям «русской весны», не лише на Донбасі, а й у решті регіонів України.

10. Зважаючи на рівень гостроти геополітичної ситуації, варто поставити на державному рівні питання про відродження в новому форматі росієзнавчих студій, створення центру дослідження історії РФ, українсько-російських відносин та політичного прогнозування.

11. Не менш актуальним є створення мережі державних дослідницьких і аналітичних спеціалізованих інституцій, покликаних на високому фаховому рівні моніторити стан міжнародних відносин, здійснення національної політики, забезпечення інформаційної безпеки в регіонах, і спроможних виконувати прогностичні функції. Ця робота має відбуватися на постійній основі, а не від конфлікту до конфлікту. Не можна визнати нормальним той факт, що Україна досі не має серйозних державних аналітичних центрів, які б опікувалися питаннями внутрішньої й зовнішньої безпеки, а покладається на думку зарубіжних фахівців.

12. Варто визнати необхідним створення постійно діючої експертної комісії з представників органів державного управління, міністерств і відомств, а також науковців (зокрема Інституту національної пам'яті, Інституту історії України, Інституту соціології, Інституту економіки та прогнозування, Інституту держави і права НАНУ тощо), яка здійснювала б фаховий моніторинг та експертизу законодавчих проєктів, управлінських рішень та суспільних ініціатив.

13. Консультації з академічним та експертним середовищем повинні перетворитися на звичну норму проходження всіх адміністративних рішень, що стосуються як окупованих, так і визволених територій Донбасу. Передусім це стосується проходження рішень, пов'язаних із здійсненням освітньої, гуманітарної, історичної, економічної, соціальної та етнонаціональної політики держави.

14. Не менш нагальним і стратегічно важливим напрямом державної стратегії має стати інформаційна політика загалом, історична зокрема. Не втрачає своєї актуальності

завдання розробки з залученням широкого кола фахівців консенсусної за своїм принципом стратегії політики пам'яті. Не йдеться про примирення з комуністичною спадщиною, чи, навпаки, тотальне її засудження. На часі *переосмислення* радянської спадщини загалом, історії Донбасу зокрема. Ця робота не повинна залишитися на рівні академічного здобутку. Держава повинна подбати про найширшу її популяризацію, реконцептуалізацію на цій основі масового історичного дискурсу та усвідомлення широкими верствами населення усієї повноти трагізму історичного досвіду України. Розвиваючи цей напрям суспільно значущої роботи, слід врахувати специфіку територій, що входили до складу УСРР. Для них історія більшовизму – не лише історія радянської окупації (як її сприймають Західна Україна чи колишні європейські сателіти СРСР), це ще й історія власних несправджених ілюзій і неосмислених помилок. Допоки ця складова історії України належним чином не опрацьована і, що найважливіше, не донесена до суспільства, доти радянська ностальгія та спричинювані нею сплески соціальної агресії (зокрема й під етнонаціональним чи регіональним забарвленням) становитимуть постійну загрозу українському суверенітету.

Робота по запровадженню політики пам'яті на засадах громадянського примирення, духовного зростання й удосконалення суспільства має бути переведена на рівень державної стратегії і здійснюватися на високому фаховому та інтелектуальному рівні.

15. Відзначаючи потужний вплив і конфліктогенну роль, яку відіграли масмедіа в подіях 2014–2015 рр., варто ініціювати перегляд та фахову експертизу публікацій, радіо- та телепрограм стосовно розпалювання ними міжнаціональної ворожнечі, пропаганди сепаратизму та екстремізму.

16. Щоденне донесення правдивої інформації, зокрема з історичної тематики, до місцевого населення має стати нормою роботи регіональних ЗМІ.

17. В основі подій 2014 р. на Сході України, крім фактору зовнішньої ідеологічної та військової експансії, перебуває цілий комплекс проблем соціально-економічного, суспільно-політичного та етнокультурного характеру, який з середини

1970-х рр. позначав болючу деградацію господарського комплексу Донбасу на тлі світової технологічної революції та зміни пріоритетів енергоспоживання. Отож, і підхід до вирішення проблем, які виявилися під впливом російської інвазії, має бути комплексним.

18. Варто наголосити на необхідності розробки комплексної стратегії інтеграції тимчасово окупованих територій Донбасу, яка має включати низку взаємопідсилюючих заходів, спрямованих на соціально-економічне відродження, суспільно-політичне оздоровлення, соціальну реабілітацію, гуманізацію та культурну інтеграцію Донбасу в загальноукраїнський контекст. Державна комплексна програма, розроблена силами відомств, міністерств, інститутів громадянського суспільства та експертів має включати:

- соціально-економічний;
- суспільно-політичний;
- етнокультурний блок (зокрема рекомендації стосовно діяльності культурно-освітньої сфери, засобів масової інформації, громадських організацій і товариств).

19. Розробка та апробування заходів, спрямованих на інтеграцію Донбасу в загальноукраїнський соціально-економічний, суспільно-політичний та культурний проект, мають бути виведені на *рівень державної стратегії*. Сподівання на те, що по мірі зменшення гостроти збройного протистояння ситуація увійде в звичне русло відразу після відходу російських мілітарних, парамілітарних формувань та колаборантів, слід визнати недалекоглядними та шкідливими. На майбутнє варто працювати вже сьогодні.

20. Досвід більшовицької коренізації засвідчує дієвість інструменталізації наближення влади до місцевого загалу. Адміністративний апарат, що заплямував себе сприянням сепаратистам та інтервентам, має бути замінений на представників регіональної спільноти, що перебувають на проукраїнських позиціях.

21. На часі повернення в арсенал діяльності української влади такої доволі підзабутої і суспільно непопулярної роботи, якою є контрпропаганда. Слід враховувати, що контрпропагандистський арсенал, який має в своєму розпорядженні Україна, є абсолютно невідповідним російському (ані

за фінансовими, ані за кількісними показниками). Донині, попри потрясіння 2014–2015 рр., він перебуває на рівні аматорства. Дослідження низки громадських і наукових організацій³⁹ засвідчують, що контрпропаганда українською мовою в Слов'янську є контрпродуктивною⁴⁰. Висновки науковців, попри їх непопулярність, мають братися до уваги. Форма і зміст контрпропаганди мають бути приведені у відповідність тактиці і стратегії розбудови та зміцнення української державності.

22. Варто визнати потужну складову думки Михайла Мінакова: «В Украине русский – это язык свободы – очень важная идея, которая может стать контрпропагандистским лейтмотивом»⁴¹, і широко застосовувати її у вирішенні тактичних завдань інтеграції Донбасу.

23. На часі розширення арсеналу інструментарію переконання за рахунок проектів соціальної комунікації в межах України (такими можуть бути соціально орієнтовані телевізійні шоу; спонсорування з державних фондів обмінів шкільною та студентською молоддю, зокрема й у контексті міжвузівських обмінів тощо). Потужним важелем суспільного примирення може стати соціальна реклама.

19. Стартовим майданчиком налагодження конструктивного діалогу із регіональною спільнотою та протистояння зовнішній експансії могла б стати широка, послідовна і систематична популяризація минувшини регіону, зокрема й через засоби масової інформації.

---

³⁹ Про це йдеться, зокрема, в матеріалах дослідження «Демократичних ініціатив», здійснених на визволених територіях.

⁴⁰ Михаил Минаков: Мы должны думать о людях, а не о территории // ru.krymr.com/content/article/27060554.html

⁴¹ Там само.

Аналітична доповідь

В. Смолій, Л. Якубова

**ДОНЕЧЧИНА І ЛУГАНЩИНА:
ЕТНОНАЦІОНАЛЬНА СИТУАЦІЯ,
ПЕРСПЕКТИВИ ТА ІНСТРУМЕНТИ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Комп'ютерна верстка *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 18.03.2016 р. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 3,49. Обл. вид. арк. 2,31.

Тираж 300. Зам. 08. 2016.

Поліграф. д-ця Ін-ту історії України НАН України
Київ-1. Грушевського, 4

